

Міністерство освіти і науки України
Рівненський державний гуманітарний університет
Кафедра педагогіки, освітнього менеджменту та соціальної роботи
Освітня програма: «Соціальна робота»
Галузь знань: 23 Соціальна робота
Спеціальність: 231 Соціальна
робота

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА
на здобуття освітнього рівня «бакалавр»

ОРГАНІЗАЦІЯ НАДАННЯ СОЦІАЛЬНОЇ ДОПОМОГИ ВПО

Здобувача/-ки освіти

Хомич Людмила Русланівна

(прізвище, ім'я, по батькові)

Науковий керівник

Стеца Наталя Володимирівна

(ім'я, ПРІЗВИЩЕ, науковий ступінь, вчене звання)

Рецензенти

(ім'я, ПРІЗВИЩЕ, науковий ступінь, вчене звання)

ДОПУЩЕНО ДО ЗАХИСТУ

Завідувач кафедри

Ольга БЕЗКОРОВАЙНА

(підпис)

(ім'я, ПРІЗВИЩЕ)

«__» _____ 20__ року

Рівне – 2026

СПИСОК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

ВПО –внутрішньо-переміщені особи;

ЗУ –закон України;

КОСБ – когнітивні особливості суб’єктивного благополуччя;

КГ – контрольна група;

ЕГ – експериментальна група.

ЗМІСТ

ВСТУП	4
РОЗДІЛ І. ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ОРГАНІЗАЦІЇ НАДАННЯ СОЦІАЛЬНОЇ ДОПОМОГИ ВПО.....	6
1.1. Внутрішньо переміщені особи як об'єкт соціальної роботи в Україні	6
1.2. Міжнародні та національні правові засади захисту прав внутрішньо переміщених осіб	11
1.3. Соціально-психологічні особливості ВПО	17
Висновки до РОЗДІЛУ І	23
РОЗДІЛ ІІ. ТЕХНОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ОРГАНІЗАЦІЇ НАДАННЯ СОЦІАЛЬНОЇ ДОПОМОГИ ВПО	2
2.1. Особливості проведення соціальної роботи з внутрішньо переміщеними особами	25
2.2. Організація та хід експериментального дослідження	31
2.3. Соціально-психологічна діагностика внутрішньо переміщених осіб	36
Висновки до РОЗДІЛУ ІІ	42
РОЗДІЛ ІІІ. ПРАКТИКА СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ РОБОТИ ЩОДО ОРГАНІЗАЦІЇ НАДАННЯ СОЦІАЛЬНОЇ ДОПОМОГИ ВПО	43
3.1. Програма організації надання соціальної допомоги ВПО	43
3.3 Аналіз результатів формувального експерименту та оцінка ефективності корекційних заходів	53
Висновки до РОЗДІЛУ ІІІ	57
ВИСНОВКИ	59
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	62
ДОДАТКИ	70

ВСТУП

Актуальність дослідження. Вимушене переміщення завжди породжує низку питань, які потребують термінового вирішення. Найважливішими проблемами є проблеми розміщення, працевлаштування, медичного обслуговування, психологічної реабілітації, доступу до освіти, культурної та соціальної реінтеграції ВПО, зростання навантаження на локальні ринки праці. Для вирішення цих проблем уряд України вживає окремих заходів, також їхні зусилля доповнюють міжнародні організації, волонтери, благодійні організації та окремі громадяни.

Стан наукової розробки дослідження. Тема ВПО та інші дотичні до цієї тематики питання часто були предметом здійснення різноманітних досліджень. Серед зарубіжних авторів, які присвятили свої наукові праці питанню проблем ВПО і їх вирішення є такі вчені А. Беттс [46], М. Бредлі А. Егер, А. Странг [60]. Серед українських вчених, що досліджували ВПО можна виділити таких науковців як: О. Балусєва, Н. Никифорова, С. Бубняк, А. Гоць, С. Дерев'янка [7]. ВПО в контексті сучасних міграційних процесів, що відбуваються в нашій країні аналізувалися в працях таких науковців як: О. Балусєва, Н. Никифорова, С. Бубняк [5]. У зазначених роботах проблематика внутрішньо переміщених осіб розглядається крізь призму особливостей української держави. Автори аналізують нормативно-правові акти, спрямовані на захист від дискримінації в Україні. Політичну соціалізацію досліджували А. Гоць, С. Дерев'янка [7].

Об'єктом роботи є внутрішньо переміщені особи в Україні.

Предметом дослідження є проблеми, потреби та перспективи ВПО в нашій країні.

Мета роботи – це теоретичне обґрунтування та експериментальне дослідження організації надання соціальної допомоги внутрішньо переміщеним особам.

Задля досягнення поставленої мети слід виконати наступні завдання:

- Обґрунтувати категорію внутрішньо переміщені особи як об'єкт соціальної роботи в Україні;
- проаналізувати міжнародні та національні правові засади захисту прав внутрішньо переміщених осіб;
- здійснити експериментальне дослідження соціально-психологічної діагностики внутрішньо-переміщених осіб;
- запропонувати програму організації надання соціальної допомоги ВПО;
- здійснити аналіз результатів формувального експерименту та оцінити ефективність корекційних заходів.

Методи дослідження. Досягнення поставленої мети стало можливим завдяки застосуванню комплексу методів і прийомів наукового пізнання, обумовлених системним підходом. Цей підхід забезпечив можливість аналізувати проблему з різних аспектів. Зокрема, системний і структурно-функціональний методи дозволили виявити характерні особливості поняття «вимушено переміщені особи». Використовуючи методи аналізу та синтезу, було сформовано уявлення про ключові аспекти трансформації державної політики щодо внутрішньо переміщених осіб в Україні.

Наукова новизна дослідження. У цій роботі проведено систематизацію інформації стосовно проблем і потреб внутрішньо переміщених осіб (ВПО) в Україні. Також запропоновано шляхи розв'язання визначених проблем та задоволення потреб ВПО.

Теоретичне і практичне значення отриманих результатів. Результати дослідження можуть стати основою для подальших наукових напрацювань, а також бути використаними у вирішенні актуальних завдань, спрямованих на підтримку і забезпечення прав та потреб ВПО в Україні.

Структура роботи: вступ, 3 розділи, висновки, список використаних джерел. Загальний обсяг роботи становить 69 сторінок. Список використаної літератури налічує 60 найменування.

РОЗДІЛ І

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ОРГАНІЗАЦІЇ НАДАННЯ СОЦІАЛЬНОЇ ДОПОМОГИ ВПО

1.1. Внутрішньо переміщені особи як об'єкт соціальної роботи в Україні

Особи, які вимушені залишати свої домівки внаслідок збройних конфліктів, внутрішніх протиріч, систематичних порушень прав людини або стихійних лих, але залишаються в межах своєї держави, належать до категорії внутрішньо переміщених осіб. Це специфічна цільова група, характерні особливості якої можна пояснити різноманітністю потреб, індивідуальними характеристиками та впливом зовнішніх обставин. Актуальність проблематики соціальної роботи з внутрішньо переміщеними особами підтверджується дослідженнями вітчизняних та зарубіжних науковців. Серед сучасних українських дослідників варто виділити праці О. Балакіревої, М. Ніколайчук, а також роботи таких науковців, як Г. Гудвін-Гілл та А. Акмалова [24, 376].

Визначення внутрішньо переміщеної особи викладене у статті 1 Закону України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб». Згідно з цим, до цієї категорії належать громадяни України, іноземці чи особи без громадянства, які на законних підставах перебувають в Україні та мають право на постійне проживання в країні. Вони були змушені залишити своє місце проживання через наслідки або для запобігання наслідкам збройного конфлікту, окупації, масових актів насилля, порушень прав людини або надзвичайних ситуацій природного чи техногенного характеру [38].

Однією з ключових проблем сучасного суспільства є працевлаштування внутрішньо переміщених осіб (ВПО). У зв'язку з цим обласні центри зайнятості України за останні роки адаптували свою діяльність, орієнтуючись на вирішення актуальних викликів ринку праці, що виникли перед цією категорією населення. Відповідно до статті 24-1 Закону України «Про

зайнятість населення» передбачено низку заходів для сприяння зайнятості ВПО. Серед них: компенсація роботодавцям витрат на оплату праці найнятих безробітних із числа ВПО; відшкодування витрат на перекваліфікацію або підвищення кваліфікації таких працівників; компенсація фактичних витрат на переїзд до іншого населеного пункту для роботи, а також витрат на проходження медичних оглядів, необхідних для працевлаштування [38].

Додатково центри зайнятості організовують профінформаційні та профконсультаційні семінари, спрямовані на підвищення рівня обізнаності ВПО щодо поточних тенденцій ринку праці. Такі заходи не лише допомагають краще зрозуміти умови ринку, а й сприяють розвитку навичок для успішного працевлаштування.

Разом із цим існують специфічні труднощі, пов'язані з працевлаштуванням молоді серед переселенців. Основними проблемами є: низька зацікавленість роботодавців у кандидату з недостатнім досвідом чи відсутністю трудового стажу; складнощі в адаптації до нових умов; завищені очікування молоді щодо рівня зарплатні та престижності роботи, які часто не відповідають реальним пропозиціям. Додатково виникає проблема професійної невизначеності та нерозуміння власних сильних сторін і схильностей. Щоб долати ці виклики, центри зайнятості активно розвивають загальнодержавну систему підготовки та перепідготовки молодих фахівців, забезпечуючи їх відповідними сертифікатами, що підвищують їхні шанси на успішну інтеграцію в ринок праці [46].

Дія Закону України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» охоплює не лише громадян України. Вона також стосується осіб без громадянства та іноземців, які постійно проживають на території України та були змушені залишити своє місце проживання через наслідки або для уникнення впливу збройного конфлікту, тимчасової окупації, численних випадків насильства, порушень прав людини чи надзвичайних природних або техногенних ситуацій. Нинішня нормативна база розширила список тих, хто може бути зареєстрований як внутрішньо переміщені особи. Відповідно до

постанови Кабінету Міністрів України «Про облік внутрішньо переміщених осіб», визначено шість категорій громадян, які можуть отримати статус внутрішньо переміщеної особи (ВПО). Зокрема, до цієї категорії належать люди, зареєстроване місце проживання яких знаходиться поза межами адміністративно-територіальної одиниці, де тривають бойові дії, але які водночас перебувають у реєстрі платників єдиного соціального внеску (ЄСВ) у зоні бойових дій [37]. Також це стосується тих осіб, які сплатили або за яких було сплачено ЄСВ у межах адміністративно-територіальної одиниці, охопленої бойовими діями.

До категорії внутрішньо переміщених осіб (ВПО) відносяться особи, житлові приміщення яких були зруйновані або стали непридатними для проживання. Це підтверджується відповідним актом обстеження технічного стану житла. До цієї групи належать ті, кому немає необхідності залишати межі населеного пункту, де вони раніше мешкали. Вони можуть або залишатися на попередньому місці проживання, або переїжджати до іншого житла в межах свого населеного пункту [37].

Окремими категоріями ВПО є військовослужбовці (за винятком строковиків), а також неповнолітні діти, які отримали паспорт громадянина України. До них додаються студенти та учні професійно-технічних закладів, які перемістилися з тимчасово окупованих територій, населених пунктів, де органи державної влади тимчасово не здійснюють свої повноваження, або з населених пунктів, розташованих на лінії зіткнення [34].

Головною особливістю внутрішньої міграції є те, що внутрішньо переміщені особи зазвичай є громадянами тієї ж держави. У багатьох випадках вони стикаються зі схожими труднощами, як і біженці: втрачають соціальні зв'язки, матеріальні ресурси та залишаються поза звичним середовищем. З урахуванням цього, характеристики категорії внутрішньо переміщених осіб (ВПО) включають наступні аспекти [44, с. 103]:

- вони є фізичними особами;
- мають українське громадянство;

- можуть не бути громадянами України, але проживають на її території на законних підставах;
- зміна місця проживання не передбачає перетину державного кордону України.

Внутрішнє переміщення населення та поява внутрішньо переміщених осіб як суспільно-географічної категорії характеризуються розвитком процесів, пов'язаних зі зміною місця проживання окремих осіб чи груп. Цей процес передбачає перетин меж різних адміністративно-територіальних одиниць у ході переміщення, а також тимчасову або постійну зміну місця проживання й професійної зайнятості. Він може здійснюватися як добровільно, так і примусово, що дозволяє розглядати його як один із видів соціальної мобільності з впливом на зміну соціального статусу, виду діяльності тощо [25, с. 45.].

Зауважимо, що крім прав, внутрішньо переміщені особи мають певні зобов'язання, зокрема: дотримуватися Конституції та законів України; повідомляти про зміну місця проживання органи соціального захисту за новим місцем перебування протягом 10 днів із дня прибуття; інформувати орган соцзахисту, де було отримано довідку, про добровільне повернення до покинутого місця проживання (не пізніше ніж за 3 дні до від'їзду); відшкодувати фактичні витрати з державного чи місцевого бюджетів у разі подання завідомо неправдивих відомостей для отримання статусу ВПО [20, с. 77].

Проблема соціальної адаптації залишається досить актуальною для внутрішньо переміщених осіб. Цей процес включає інтеграцію людини в суспільство, під час якої формуються самосвідомість, рольова поведінка, здатність до самоконтролю та побудови адекватних взаємин. Соціальна адаптація тісно пов'язана з психологічною, оскільки вона передбачає узгодження особистих цінностей і переконань із загальноприйнятими соціальними нормами. Успішність цього процесу визначається не стільки об'єктивними умовами навколишнього середовища, скільки індивідуальними

ресурсами людини, а також тим, наскільки ефективно й адекватно ці ресурси використовуються.

Поняття «соціальна інтеграція внутрішньо переміщених осіб» охоплює різні теоретико-методологічні підходи. Зокрема, у межах психологічного підходу інтеграція аналізується крізь призму психічного здоров'я та емоційного благополуччя ВПО. Досліджуються процеси адаптації до нового середовища, вплив стресу, депресивних станів та інших психологічних наслідків переміщення. Соціологічний підхід розглядає інтеграцію як процес залучення осіб до нової соціальної спільноти та культурного простору. Він базується на аналізі соціальних відносин і взаємодії переселенців із приймаючим суспільством. Цей підхід дозволяє дослідити, як ВПО інтегруються в нове середовище та як їх сприймають місцеві мешканці. Ключові аспекти соціологічного аналізу інтеграції ВПО включають: аналіз соціальних мереж та оцінку рівня участі в житті громади; дослідження соціального капіталу; вивчення проблем дискримінації та соціального виключення; взаємодію з державними та громадськими установами (освіта, медицина, ринок праці); моніторинг суспільного сприйняття [33, с. 98].

Поділяємо думку Л. Петрук, що соціальна інтеграція внутрішньо переміщених осіб в Україні є складним і багатогранним процесом, який вимагає системного підходу та співпраці всіх зацікавлених сторін. Авторка наголошує, що подальшій роботі необхідно зосередитися на впровадженні інноваційних рішень для вдосконалення соціальної політики та практичних заходів, спрямованих на успішну інтеграцію цієї вразливої категорії населення в українське суспільство. Для ефективної адаптації внутрішньо переміщених осіб до нового середовища важливо враховувати їхні основні потреби, гарантуючи доступ до житла, продовольства, медичних послуг, освіти та працевлаштування. Для реалізації цієї мети потрібно удосконалювати національну та регіональну політику, оновлювати законодавство і розробляти програми соціальної підтримки. Особливу увагу слід приділити створенню

ефективних механізмів обліку переміщених осіб, забезпеченню їх доступу до важливих соціальних послуг, а також сприянню в пошуку роботи [33, с. 99].

Отже, встановлено, що визначення правового статусу внутрішньо переміщених осіб є ключовим кроком для вирішення їхніх проблем. Це дозволяє ефективніше напрацьовувати механізми реалізації їхніх прав і свобод, а також врегульовувати наслідки вимушеної міграції. Здатність держави задовольняти потреби цієї категорії населення є показником ефективності роботи органів державної влади, місцевого самоврядування та соціальних установ.

1.2. Міжнародні та національні правові засади захисту прав внутрішньо переміщених осіб

В Україні сформовано нормативно-правове регулювання щодо захисту прав внутрішньо переміщених осіб (ВПО). Ця база постійно трансформується відповідно до сучасних реалій, адже вперше наша держава стикнулася з масовою внутрішньою міграцією ще у 2014 році через анексію АР Крим та окупацію частин Луганської та Донецької областей. Проте критично важливо запровадити ефективний практичний механізм, який забезпечив би чітку процедуру реєстрації, надання статусу ВПО, гуманітарну допомогу та створення відповідної державної цільової програми.

В. О. Крохмальова наголошує, що проблему внутрішнього переміщення слід розглядати крізь призму як національного, так і міжнародного права [23, с. 143]. На національному рівні складність полягає в тому, що громадяни не виїжджають за межі країни, а переміщуються між її адміністративно-територіальними одиницями. Через це гостро постають питання їхнього соціального забезпечення: житла, працевлаштування, освіти дітей та виплат пенсіонерам. Оскільки масове переселення зазвичай спричинене кризовими обставинами, держава не завжди має ресурси для швидкого реагування, що робить роботу міжнародних організацій надзвичайно важливою. На

міжнародному ж рівні варто зазначити: відсутність дієвих механізмів вирішення проблеми всередині країни змушує людей виїжджати за кордон, що згодом може спровокувати глобальну міграційну кризу [39].

Серед нормативно-правових актів важливе місце посідає законодавство, що визначає загальні принципи регулювання міграційних процесів в Україні: порядок в'їзду та виїзду громадян, умови їхнього проживання, транзит іноземців, а також дозвільні процедури щодо працевлаштування та реєстрації. Зокрема, Закон України «Про порядок виїзду з України і в'їзду в Україну» регламентує процедуру перетину державного кордону українцями та іноземними громадянами. Цей акт визначає правила оформлення паспортів, віз та інших документів, необхідних для міжнародних поїздок. Крім того, низка наказів Міністерства внутрішніх справ та Державної міграційної служби України уточнюють окремі аспекти перебування іноземців на території держави та особливості міграційних процедур [11].

Важливим завданням для забезпечення захисту та інтеграції ВПО в Україні є створення міцного правового фундаменту і розробка комплексної міграційної політики. Йдеться про міграційне законодавство як інструмент правового регулювання, що гарантує права внутрішньо переміщених осіб. На сьогодні в Україні сформовано розвинену нормативно-правову базу щодо захисту прав і свобод ВПО, до якої, зокрема, входять: Закон України «Про забезпечення прав та свобод внутрішньо переміщених осіб»; Національна стратегія у сфері прав людини (затверджена Указом Президента України від 25.08.2015 р. №501/2015). Мета цих документів полягає у забезпеченні ВПО та членам їхніх сімей прав і свобод, гарантованих Конституцією України [38].

Варто зазначити, міжнародними органами, які надають допомогу внутрішньо переміщеним особам є: Управління Верховного комісара ООН у справах біженців; Міжнародний комітет Червоного Хреста; Міжнародна організація з міграції; Спеціальний представник ООН у справах осіб, переміщених всередині країни [10, с. 9].

На прохання Генеральної Асамблеї ООН Ф. Денг, спеціальний представник з питань ВПО, здійснив аналіз та систематизацію міжнародно-правових актів, спрямованих на захист цієї категорії населення. Результатом цієї роботи став документ «Керівні принципи з питань внутрішнього переміщення», що узагальнив ключові стандарти захисту прав людини в умовах вимушеного переселення [18].

Досліджуючи міжнародні стандарти захисту прав ВПО, особливу увагу слід приділити Керівним принципам з питань внутрішнього переміщення. Цей документ був розроблений і ухвалений Комісією з прав людини та Генеральною Асамблеєю ООН у 1998 році. Мета та практичне значення Керівних принципів визначені безпосередньо в їхньому тексті: забезпечення прав і потреб внутрішньо переміщених осіб; визначення переліку прав і свобод ВПО, а також механізмів їх захисту від примусового переміщення та надання допомоги під час евакуації; сприяння реінтеграції ВПО у нові громади [17].

Розділи Керівних принципів [17] закріплюють та гарантують такі фундаментальні засади: право на життя, захист від геноциду, вбивств та страт; право на повагу до людської гідності; заборона посягань на фізичну чи психічну недоторканність особи та нанесення їй шкоди; право на свободу та особисту недоторканність; захист від зґвалтування, нелюдського поводження або дій, що принижують честь і гідність. Також забезпечується право на свободу пересування, включно з можливістю залишити свою країну та знайти притулок чи прихисток в іншій; право на повагу до сімейного життя; а також право на отримання освіти.

Державна політика України щодо внутрішньо переміщених осіб спрямована на комплексне забезпечення їхніх прав і потреб. Уряд гарантує соціальну, медичну та матеріальну підтримку переселенців, сприяючи їхньому економічному відновленню. Ключовими аспектами цієї політики є забезпечення доступу до освіти, ринку праці та житлових програм. Важливу роль відіграє також активна співпраця з міжнародними партнерами для

залучення додаткових ресурсів. Держава фокусується на п'яти стратегічних цілях:

1. Посилення спроможності держави у реагуванні на виклики внутрішнього переміщення.
2. Організація безпечної евакуації громадян із небезпечних районів та задоволення їхніх першочергових гуманітарних потреб.
3. Сприяння адаптації ВПО на новому місці проживання.
4. Повна інтеграція та розвиток потенціалу переселенців у приймаючих громадах.
5. Підтримка безпечного повернення до покинутих місць проживання та подальша реінтеграція [56].

Верховна Рада України є одним із ключових державних органів, що відповідає за захист прав і свобод внутрішньо переміщених осіб. Здійснюючи законотворчу діяльність, парламент формує правові засади статусу таких осіб та вирішує проблеми, які виникають під час реалізації їхніх прав, згідно з положеннями Закону України «Про забезпечення прав та свобод внутрішньо переміщених осіб» [16]. Стаття 93 Конституції України надає право законодавчої ініціативи Президентові України, що дозволяє йому пропонувати законопроекти для парламентського розгляду. Зокрема, законопроекти, визначені Президентом як невідкладні, мають пріоритет у розгляді, забезпечуючи його ключову роль у формуванні державної політики щодо забезпечення прав внутрішньо переміщених осіб [22].

Тривалий час основним завданням національної політики у сфері внутрішньо переміщених осіб було сприяння їхній інтеграції в нові громади. Це досягалося шляхом усунення бар'єрів для реалізації їхніх прав, забезпечення доступу до адміністративних органів, надання соціальних, культурних і інших послуг. Водночас держава докладала зусиль для створення умов розвитку потенціалу внутрішньо переміщених осіб та зміцнення приймаючих територіальних громад. Виклики, що виникли через ситуацію з внутрішньо переміщеними особами, спонукали Уряд України до розробки Національної

політики щодо внутрішньо переміщених осіб на період до 2025 року. Метою цього документа стало вдосконалення підходів держави до захисту прав таких осіб – громадян України, іноземців і осіб без громадянства, які перебувають на території держави на законних засадах.

Соціальний захист дітей із числа ВПО включає право на безоплатне гаряче харчування у державних і комунальних закладах дошкільної, загальної середньої та професійної освіти (згідно з Постановою КМУ № 305). Освітні та соціальні пільги передбачають: отримання державної підтримки на всіх рівнях освіти (дошкільна, середня, вища). Виплату соціальних стипендій для студентів-переселенців, які навчаються за державним замовленням (відповідно до Постанови КМУ № 1045). Оздоровлення та відпочинок дітей, що фінансується за рахунок державного та місцевих бюджетів, а також внесків профспілок, фондів та інших джерел [9].

Фінансова та житлова підтримка: під час дії воєнного стану передбачена щомісячна допомога на проживання в розмірі 3000 гривень на кожну дитину або особу з інвалідністю та 2000 гривень на інших членів сім'ї (Постанова КМУ № 332). Крім того, державна політика спрямована на вирішення житлових питань через: Спрощену процедуру реєстрації місця проживання за договором найму; державні програми: «Доступне житло», «Власний дім» та пільгове іпотечне кредитування (зокрема під 3% річних); надання фондів житла для тимчасового проживання ВПО [10].

Одним із ключових національних завдань є розв'язання проблем, пов'язаних із внутрішньо переміщеними особами. У цьому контексті Брукінгський проєкт виконує роль основи для розробки практичних заходів щодо підтримки ВПО. Створений документ спрямовує дії уряду та державних органів в роботі з цією категорією громадян, запобігаючи обмеженням і дискримінації на всіх етапах їхнього переміщення.

Аналіз змісту Протоколу про захист та допомогу внутрішньо переміщеним особам (ухваленого на Міжнародній конференції регіону Великих озер у 2006 році) дозволив окреслити його головну мету – забезпечення захисту

прав ВПО у даному регіоні. Цю мету підтримують й інші протоколи Пакту про безпеку, стабільність і розвиток, які передбачають широкий набір прав людини, включаючи майнові права. Вони також спрямовані на запобігання насильству проти дітей і жінок, усунення ключових причин вимушеного переселення, підвищення рівня безпеки для внутрішньо переміщених осіб та створення умов для їх повернення до місць попереднього проживання чи рідних домівок. Протокол щодо ВПО розглядає низку актуальних проблем, що заважають забезпеченню повноцінного життя внутрішньо переміщених осіб в регіоні Великих озер, пропонуючи механізми їхнього вирішення.

Першим регіональним інструментом, що юридично зобов'язав уряди захищати права та матеріальне становище осіб, які змушені залишити свої домівки через насильство, збройні конфлікти, природні катастрофи чи порушення прав людини, стала Кампальська конвенція. Основними напрямками діяльності якої є:

- підтвердження відповідальності органів державної влади стосовно надання допомоги та підтримки ВПО, створення необхідних умов з метою досягнення довгострокових рішень;
- всестороннє обговорення та висвітлення першопричин внутрішнього переміщення (насильство, військовий конфлікт, стихійне лихо);
- визнає провідну роль приймаючих громад в допомозі ВПО, зобов'язує уряд країни визначати потреби та рівень вразливості ВПО задля подальшого врегулювання існуючих проблем;
- допомога при прийнятті національного законодавства, спрямованого на допомогу та захист ВПО, у процесі формування соціальної політики щодо проблем ВПО [18].

Крім того, Мінсоцполітики за підтримки Міністерства цифрової трансформації та Програми розвитку ООН (UNDP) в Україні за фінансового сприяння Швеції запустили платформу eDoromoga. Вона спрямована на задоволення нагальних потреб громадян, які постраждали від повномасштабної агресії. Особи, які потребують продуктів харчування, засобів гігієни,

медикаментів чи транспортних послуг, можуть залишити заявку в розділі «Отримати допомогу» на сайті платформи. На внутрішньо переміщених осіб пенсійного віку, людей з інвалідністю (зокрема дітей) та інших осіб у складних життєвих обставинах поширюються загальні норми соціального законодавства. Важливим механізмом підтримки є допомога малозабезпеченим та багатодітним сім'ям ВПО відповідно до Закону України «Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям». Окрему увагу держава приділяє доступності житлово-комунальних послуг. Це реалізується через систему житлових субсидій, що дозволяє частково компенсувати витрати родини на оплату комірною та зробити ці послуги фінансово доступнішими [17].

Аналізуючи державну політику у сфері соціального захисту внутрішньо переміщених осіб після масштабного вторгнення Росії, можна дійти висновку, що держава прагне оперативно реагувати на виклики та потреби цієї категорії населення. Основна мета уряду полягає у формуванні ефективної законодавчої бази, яка гарантувала б переселенцям рівні права та можливості нарівні з іншими громадянами країни.

1.3. Соціально-психологічні особливості ВПО

Психологічні, соціальні та культурні аспекти, які впливають на наслідки міграції, є надзвичайно багатограними. Одним із головних викликів, з якими стикаються мігранти під час переміщення, є процес адаптації та визначення власної ідентичності. Переїзд на нову територію вимагає звикання до невідомого соціокультурного середовища, що означає необхідність включення в нову спільноту. Це змушує мігрантів знаходити своє місце в контексті нової групи, території, етнічної спільноти чи навіть цілої нації й держави. У такий спосіб питання ідентифікації стає актуальним. У цьому процесі адаптація розглядається як спроба особи пристосуватися до зовнішніх умов нового середовища [45, с. 26].

Питання адаптації та супутніх їй психологічних явищ привертали увагу численних дослідників, які пропонували різні, а подекуди й кардинально протилежні точки зору. Раніше вважалося, що адаптація неминуче супроводжується психологічними труднощами, однак сучасні дослідження свідчать про те, що це не обов'язково призводить до негативних результатів. З'ясувалося, що адаптація є лише потенційним ризиком, а її наслідки залежать від індивідуальних особливостей мігранта та характеру його взаємодії з новим соціальним оточенням.

Вимушене переселення із психологічного погляду є потенційно небезпечним, оскільки у самих переселенців часто відсутня готовність до адаптації нового способу життя. Це може призводити до суттєвого звуження або навіть руйнування їхніх ціннісно-сміслових систем. Особливо складною ситуація стає, коли зміни торкаються соціокультурного середовища, кардинально відмінного від звичного. Такий розрив між новою реальністю та звичними умовами може викликати внутрішній конфлікт, який проявляється як у суперечностях між особистістю і навколишньою дійсністю, так і у конфліктах між внутрішніми ціннісними орієнтаціями самої людини. Багато дослідників указують на культурний шок як одну з ключових причин виникнення стресу в українських біженців. Зокрема, В. Предко та О. Сомова акцентують увагу на тому, що культурний шок є явищем, яке виникає при переміщенні людей з одного культурного середовища до іншого. Воно супроводжується низкою фізичних і психологічних симптомів, таких як стрес, надмірний страх перед чужими людьми і сильне почуття туги за рідною землею [36].

О. Завгородня та О. Краєва зазначають, що вимушене переселення значною мірою впливає на фізичне здоров'я людини. Це проявляється через такі негативні фактори, як наслідки стресу, недостатній сон, погана якість або брак їжі, а також загострення залежностей, зокрема надмірне споживання алкоголю чи паління. На відміну від людей, які залишилися на постійному місці проживання, переселенців частіше характеризує невпевненість у важливості їхньої думки для оточуючих, сумніви щодо наявності надійного кола друзів і

знайомих. Вони стикаються з труднощами у плануванні майбутнього через вплив травматичного досвіду, що стримує особистісний розвиток. Серед характерних ознак переселенців виділяють занижену самооцінку, відчуття невпевненості у власних силах, схильність до зациклення на минулому та втрату чіткого бачення перспектив. Їм також притаманне незадоволення робочими обставинами, відсутність внутрішнього задоволення від виконання професійних обов'язків, зниження рівня фізичного здоров'я та ускладнення в розробці життєвих планів. При цьому посилюється прагнення до забезпечення безпеки як пріоритетної цінності [15, с. 74].

Дослідники звертають особливу увагу на когнітивні розлади, що виникають у внутрішньо переміщених осіб. Зокрема, у цієї категорії населення спостерігаються суттєві порушення пам'яті, зниження концентрації уваги та виражена розсіяність. Специфічним проявом травматичного досвіду є вибіркова амнезія щодо трагічних подій минулого. Когнітивний дискомфорт посилюється розладами сну: респонденти часто повідомляють про нічні жахіття з високим ступенем реалістичності («документальні сни»), безсоння та неможливість повноцінної релаксації. Будь-які зовнішні стимули (звуки, запахи тощо) можуть виступати тригерами, що активують травматичні спогади. Окрім цього, спостерігається глибока внутрішня криза цінностей та ідеалів, яка призводить до трансформації світосприйняття — від початкового оптимізму до стану апатії та безнадії [3, с. 296].

Паралельно з когнітивними змінами, В. Бандурко та М. Кришталь фіксують суттєві трансформації поведінкових реакцій ВПО. Для них стають характерними непередбачуваність вчинків, емоційна розгальмованість та стан постійної немотивованої пильності. Навіть нейтральні чинники можуть викликати у переселенців афективні реакції, агресію або переляк. В основі такої алогічної поведінки лежить фундаментальна втрата довіри до оточення. Згідно з висновками З. Г. Кісарчук, у місцях компактного проживання ВПО часто панує атмосфера ізоляції, соціальної відчуженості та конфліктності. Брак довіри до державних інституцій, представників влади та навіть фахівців-

психологів спонукає частину переселенців шукати деструктивні методи подолання тривожності, зокрема через вживання алкоголю чи інших психоактивних речовин [3, с. 297].

При аналізі соціально-психологічної адаптації внутрішньо переміщених осіб (ВПО) в Україні особливої ваги набуває поняття переадаптації. Вона розглядається як фундаментальний процес перебудови особистості в умовах кардинальної зміни життєдіяльності, спричиненої надзвичайними ситуаціями. Екстремальний характер таких обставин зумовлює значні об'єктивні та психологічні труднощі, що вимагають від людини максимальної мобілізації внутрішніх ресурсів для гарантування власної безпеки та успішної життєдіяльності. За таких умов активізується складний комплекс адаптивної поведінки [5, с. 717].

Водночас суттєвою проблемою залишається той факт, що значна частина переселенців не виявляє прагнення до повномасштабної інтеграції в нове соціокультурне середовище. Зокрема, це стосується осіб, які не готові прийняти стиль життя та соціальні норми громади, де вони оселилися. Переміщені особи часто зберігають менталітет, звички та систему цінностей, що були сформовані в їхніх рідних регіонах. Попри те, що йдеться про межі однієї країни, існують певні демографічні, соціальні та економічні відмінності між регіонами, які накладають свій відбиток на світогляд людей. Саме цей культурно-регіональний дисонанс робить процес первинної адаптації до нових умов життя доволі складним і тривалим [5, с. 717].

Однією з основних проблем залишається те, що значна частина сучасних переселенців не прагне повною мірою інтегруватися у нове для них суспільство. Особливо це стосується тих, хто не готовий прийняти спосіб життя місцевих жителів. Вони привозять із собою власний менталітет, стиль життя та систему цінностей, які глибоко закорінені в культурному середовищі регіонів, звідки вони приїхали. Навіть у рамках однієї країни можуть спостерігатися значні відмінності в способі життя, зумовлені різними демографічними,

соціальними та економічними чинниками. Тому період адаптації до нових умов може стати складним і тривалим процесом.

Важливими маркерами здатності внутрішньо переміщених осіб до адаптації є їхній емоційний стан та індивідуальні реакції на стресові обставини. Адже такі люди належать до групи, що стикається з внутрішньою міграцією внаслідок неконтрольованих чинників, зокрема політичних або економічних криз, природних катаклізмів, військових конфліктів чи зовнішньої агресії. Вони мають право на фізичний захист, отримання матеріальної допомоги (зокрема продовольчої та медичної), свободу пересування та вибору місця проживання.

Соціальні аспекти проблем внутрішньо переміщених осіб охоплюють такі виклики, як соціальна ізоляція, труднощі з інтеграцією в нове середовище, побудова нових зв'язків у громаді, а також ризики виключення. Крім того, такі особи нерідко стають більш уразливими до насильства та експлуатації й мають обмежений доступ до ресурсів та можливостей, що ускладнює подолання проблем бідності. Безперечно, втрата внутрішньо переміщеними особами їхнього ресурсного потенціалу, зокрема соціального статусу, місця роботи, доходу, житла, майна, а подекуди й близьких людей, спричинена раптовою зміною соціального середовища, складними обставинами та обмеженими життєвими можливостями, значною мірою ставить їх у залежність від соціальної допомоги [20, С. 78].

Більшість ВПО щодня стикаються з побутовими, матеріально-економічними, соціальними, психологічними, юридичними проблемами, а також труднощами зі здоров'ям, що заважає задоволенню навіть базових потреб. На наш погляд, унікальність цієї категорії осіб та сімей полягає в їхньому особливому вразливому становищі. Чинники вразливості ВПО на особистісному рівні [30, с. 27]:

– Загроза життю та здоров'ю: до переміщення особи могли стикатися з насильством, полонем, приниженням, руйнуванням житла та відсутністю умов для життя.

– Матеріальні та нематеріальні втрати: втрата рідних, соціальних зв'язків, майна та звичної буденності. Це призводить до кризи ідентичності. Втрата є більш болючою, якщо вона несподівана, адже людина не встигає встановити контроль над ситуацією.

– Невизначеність майбутнього: страхи щодо пошуку житла, роботи, влаштування дітей, а також побоювання щодо осуду або нерозуміння з боку близьких, які залишилися на окупованих територіях.

– Соціальна ізоляція: відчуття несприйняття в новій громаді, що перешкоджає побудові стосунків та працевлаштуванню.

– Зміна статусу: потреба в терміновому здобутті нових професійних навичок та адаптація до нових умов (наприклад, «стрес великого міста» при переїзді з селища).

– Умови проживання: перебування у колективних центрах (санаторії, гуртожитки) вимагає дотримання спільних правил і часто позбавляє людину особистого простору [53, с.7].

Багато мігрантів намагаються впоратися зі своїми труднощами, вдаючись до регулярного вживання алкогольних напоїв та психотропних речовин. Проте це призводить до зворотного ефекту: формування психофізичної залежності та розвитку психосоматичних захворювань. Серед основних перепон на шляху до повноцінного життя для внутрішньо переміщених осіб особливо виокремлюються освітні, житлові, психологічні та правові проблеми. У таких умовах молодь, яка належить до цієї категорії, залишається найбільш вразливою та соціально незахищеною групою населення [13].

Кейс-менеджмент –це підхід індивідуального планування допомоги, у межах якого соціальний працівник організовує і координує роботу різних спеціалістів [51, с. 114]. Наприклад, сім'я внутрішньо переміщених осіб може одночасно отримувати психологічну підтримку, юридичні консультації з питань житлових прав та соціальні виплати. Основне завдання кейс-менеджера полягає у забезпеченні системної координації процесу надання допомоги та оцінці її ефективності [53, с. 329].

Отже, одним із ключових психологічних викликів для внутрішньо переміщених осіб є перманентний стан стресу та тривоги. Постійне відчуття небезпеки, неспокій та екзистенційна невпевненість у майбутньому виснажують внутрішні ресурси особистості. Це суттєво підвищує ризики розвитку клінічної депресії, тривожних розладів та погіршення загального соматичного стану здоров'я. Особи, які залишили домівки внаслідок воєнних дій, постають перед комплексом складних соціально-психологічних викликів. Ці чинники мають кумулятивний ефект, створюючи серйозну загрозу для ментального здоров'я та загального добробуту людини.

Висновки до розділу 1

З'ясовано, що внутрішньо переміщені особи стикаються з низкою проблем, для вирішення яких відсутній чіткий механізм. Аналіз ситуації в Україні свідчить, що у фокусі соціальної роботи з цією категорією населення мають бути адаптація та соціально-економічна інтеграція. Ці процеси значною мірою залежать від впливу низки об'єктивних чинників, таких як ефективне законодавство, застосування інноваційних технологій, можливості їх реалізації та професійна компетентність соціальних працівників. Проте успішність інтеграції внутрішньо переміщених осіб у нові умови більшою мірою визначається не лише отриманням соціальних послуг чи допомоги, а й активною участю самих осіб у цьому процесі.

Встановлено, що державна політика, спрямована на підтримку внутрішньо переміщених осіб (ВПО), є невід'ємною складовою загальної соціальної стратегії держави. Її основна мета – створення організаційних, правових та соціально-економічних умов, які гарантують реалізацію конституційного права ВПО на отримання соціального захисту. Основні напрямки діяльності в цій сфері охоплюють: вдосконалення нормативно-правової бази, зокрема щодо регулювання процедур призначення грошової допомоги на проживання; розвиток співпраці з міжнародними організаціями

для розробки додаткових заходів соціальної підтримки ВПО та залучення додаткових фінансових ресурсів.

Констатовано, що вимушена зміна місця проживання зазвичай супроводжується глибоким травматичним досвідом: втратою близьких, майна та звичного соціального укладу. Такі потрясіння часто стають підґрунтям для розвитку посттравматичного стресового розладу (ПТСР). У довгостроковій перспективі це призводить до психологічної дезадаптації та суттєвого зниження якості життя. Крім того, переміщені особи часто переживають кризу ідентичності. Втрата зв'язку з рідним домом та локальною культурою руйнує звичні сенси життя, що викликає почуття втрати контролю над власною долею. Ця невизначеність лише посилює психологічний тиск на особистість. Додатковим деструктивним чинником є соціальна ізоляція. Через розрив багаторічних зв'язків із родиною та друзями переселенці опиняються у вакуумі самотності й відчуження.

РОЗДІЛ II. ТЕХНОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ОРГАНІЗАЦІЇ НАДАННЯ СОЦІАЛЬНОЇ ДОПОМОГИ ВПО

2.1. Особливості проведення соціальної роботи з внутрішньо переміщеними особами

Особливості проведення соціальної роботи з внутрішньо переміщеними особами (ВПО) перебувають на початковому етапі вивчення серед науковців і практиків соціальної сфери. Однозначно можна стверджувати, що ці люди потребують допомоги та соціальної підтримки, яка становитиме міцну основу для їхньої подальшої реінтеграції та адаптації. Відомо, що процес внутрішнього переміщення супроводжується змінами у взаєминах між різними соціальними групами, а також адаптацією до нового, часто незвичного середовища [4].

Війна в Україні поставила перед нашим суспільством абсолютно новий виклик – велика кількість сімей і дітей, які залишилися громадянами країни, змушені були покинути свої домівки через наслідки збройного конфлікту. Вони втратили майно, соціальні зв'язки, роботу, плани та колись усталений спосіб життя. Ці люди стали новими користувачами соціальних послуг, групою, яка раніше не була присутня в такому масштабі і вимагає особливого підходу до розв'язання своїх проблем адаптації та соціальної інтеграції. Їм надається певна допомога, але для повноцінного відновлення нормального життя необхідна системна робота, що ґрунтується на індивідуальному та сімейно-орієнтованому підході до кожної родини. Це завдання потребує розробки нового стандарту соціальних послуг в Україні, який буде адаптований до потреб цієї категорії громадян [52].

Ключовими проблемами внутрішньо переміщених осіб та сімей з дітьми є реєстрація, забезпечення харчуванням і житлом, отримання соціальних виплат та доступ до охорони здоров'я. Особливо гостро стоїть питання освіти дітей (зокрема в дошкільних закладах), працевлаштування дорослих та забезпечення належного рівня життя для всієї родини. Варто зауважити, що не всі

переселенці активно шукають роботу. Ті, хто не зміг влаштуватися самостійно, часто припиняють пошуки після реєстрації та вирішення першочергових потреб, більше не претендуючи на додаткову допомогу у працевлаштуванні [57].

Однією з важливих проблем залишається психологічна адаптація іммігрантів до нових умов життя. Навіть після вирішення базових соціальних питань, ця проблема може проявлятися протягом тривалого часу, впливаючи на емоційний стан, поведінку, взаємодію у спілкуванні та стосунки між людьми. Для її подолання часто потрібні професійні методи психологічної допомоги. Зазначається, що всі внутрішньо переміщені особи мають ознаки психологічної травми.

Проблеми сімей переселенців часто трактуються як проблеми сімей у кризовому стані. У дослідженнях зазвичай вживаються терміни: криза, надзвичайна чи стресова ситуація, складні життєві обставини особистості. Розуміння цих термінів є важливим для характеристики сім'ї та надання їй ефективної допомоги.

Складні життєві обставини, що є передумовою для надання соціальних послуг, – це обставини, які об'єктивно перешкоджають нормальній життєдіяльності особи та які вона не може подолати самостійно. До них належать [11]:

- інвалідність;
- часткова втрата мобільності через похилий вік або стан здоров'я;
- самотність, сирітство або бездомність;
- відсутність житла чи роботи;
- насильство, зневажливе ставлення та конфлікти в сім'ї;
- бідність, психічні чи психологічні розлади;
- наслідки стихійного лиха або катастрофи тощо.

Дослідження адаптації та інтеграції внутрішньо переміщених осіб (ВПО) і громад, які їх приймають, охоплює широкий спектр аспектів, що відображають різноманітні наукові інтереси. У сфері медицини вивчається стан здоров'я

переміщених осіб, а також рівень поширення хвороб чи епідемій серед них. Психологічні науки аналізують їхній психоемоційний стан і поведінкові реакції на зміну обставин. Соціологія та антропологія зосереджуються на процесах взаємодії ВПО з новим культурним середовищем, зокрема на трансформації їхньої ідентичності. Економічні науки досліджують фінансовий вплив ВПО на приймаюче суспільство, їхню економічну активність та здатність інтегруватися у ринок праці. Незважаючи на специфіку кожної дисципліни, виділяються два міждисциплінарні теоретико-методологічні підходи – соціокультурний та ресурсний (економічний), які виходять за межі окремих галузей науки [24].

Ресурсний підхід визначає ресурси як засоби задоволення потреб, досягнення цілей та виконання вимог людини. У контексті міграції цей підхід зосереджується на чинниках, що полегшують або обмежують доступ до таких засобів. Зокрема, адаптація ВПО розглядається як пристосування до втрати значної частини довоєнних активів та пошук нових можливостей у громаді, що приймає. Інтеграція ж є процесом налагодження спільного використання ресурсів між переселенцями та місцевим населенням. Основи цього підходу були чітко сформульовані Б. Харрелл-Бонд, а пізніше Д. Райан, Б. Дулі та Ч. Бенсон виокремили чотири ключові групи ресурсів: особисті, матеріальні, соціальні та культурні. [44].

Прибуваючи до суспільства, яке їх приймає, біженці часто стикаються із втратою частини своїх ресурсів. Для відновлення цих ресурсів можна скористатися двома підходами: заміщенням чи заміною. Дослідники зазначають, що звична родинна соціальна підтримка на новому місці може бути компенсована підтримкою з боку друзів, релігійних чи громадських організацій. Водночас чоловіки, які зіштовхуються з труднощами у пошуку роботи, нерідко приділяють більше уваги сімейним обов'язкам, наприклад, вихованню дітей чи догляду за літніми батьками, демонструючи приклад заміни ресурсів [57].

У сучасних реаліях України соціокультурний підхід до інтеграції та адаптації внутрішньо переміщених осіб (ВПО) втрачає свою актуальність. Він

базується на припущенні, що культурні відмінності між ВПО та приймаючими громадами є суттєвими. Водночас українські ВПО демонструють різноманітність ідентичностей та культурних характеристик залежно від регіону їхнього походження та соціальних груп, до яких вони належать, зокрема мови, релігії, етнонаціональної ідентичності чи балансу між регіональною та загальнонаціональною ідентичністю [28]. Хоча ці відмінності були предметом досліджень, у практичному застосуванні їх значущість виявилася мінімальною. Попри це, соціокультурний підхід може бути цінним для аналізу викликів та особливостей адаптації й інтеграції тих груп, які справді суттєво відрізняються від більшості населення країни, наприклад, етнічних чи релігійних меншин.

Загалом можна виділити два виміри адаптації внутрішньо переміщених осіб (ВПО): соціокультурний та ресурсний. Соціокультурний підхід зосереджений на подоланні психологічного стресу, спричиненого переміщенням. Ресурсний підхід, у свою чергу, передбачає аналіз доступних засобів життєзабезпечення на новому місці: житла, харчування, джерел доходу, медичних послуг, освітніх закладів та транспорту. Наукова література рекомендує розглядати процес адаптації як послідовність етапів, а не як разову подію [20, с. 83].

У підході УВКБ ООН до роботи з ВПО ключовим є поняття «тривалі рішення» (durable solutions), що передбачає подолання потреб та ризиків, зумовлених переміщенням. Організація виокремлює три стратегії тривалого вирішення проблем: місцеву інтеграцію, адаптацію на новому місці проживання, а також повернення та реінтеграцію. Цей процес може бути як одностороннім (асиміляція), так і двостороннім (мультикультуралізм). Скорочення культурної та соціальної дистанції між ВПО та місцевими громадами є головною ознакою успішної інтеграції відповідно до цього підходу [17].

Загалом можна виділити такі аспекти інтеграції ВПО: соціокультурний (освоєння нової культури та зміна ідентичності) і ресурсний (економічне

залучення, зокрема доступ до ринку праці). Також важливою є адаптація у сферах житла, освіти, охорони здоров'я та права. Варто зауважити, що проблема використання термінів «адаптація» та «інтеграція» пов'язана з неоднозначністю їхнього тлумачення. В обох мовах – англійській та українській – ці поняття можуть стосуватися як самого процесу, так і його результату. Водночас українська мова має перевагу, оскільки дозволяє розрізняти їх за допомогою слів «адаптованість» та «інтегрованість» [5].

Питання про те, коли слід скасувати статус внутрішньо переміщеної особи (ВПО) для окремих людей або груп, має важливі наслідки. Наприклад, якщо зробити це занадто рано, люди можуть втратити необхідну допомогу та захист від ризиків. Навпаки, занадто довге збереження цього статусу може перешкоджати інтеграції ВПО в суспільство та їх поверненню до нормального життя. Крім того, це може призвести до зайвих витрат з державного бюджету та на ресурси, надані іноземними донорами та волонтерами. Офіційний статус ВПО іноді може стати тягарем для особи, замість надання переваг, як, наприклад, в Україні, де це може вимагати додаткових перегонів з реєстрацією, обмежувати свободу пересування та накладати обмеження на фінансові та майнові операції.

Від початку повномасштабного вторгнення Росії в Україну перед місцевими громадами постала потреба прийому та забезпечення першої хвилі ВПО необхідними речами. У той час територіальні громади західних областей стали прихистком для мільйонів українців. Влада на місцях швидко реагувала на цей виклик, ухвалюючи рішення подекуди миттєво, зважаючи на безпекові застереження. Завдяки зусиллям органів місцевого самоврядування, волонтерських організацій та небайдужих громадян вдалося забезпечити переселенців тимчасовим житлом. Зокрема, людей оселяли у гуртожитках, санаторіях та дитячих таборах, обладнаних для проживання. Водночас швидкі рішення перших днів дещо відтермінували системне розв'язання житлових проблем та створення повноцінних прихистків на тривалий період. Проте вже є

приклади успішної співпраці громад із міжнародними організаціями для подолання цього виклику [44, с. 105].

Під час повномасштабного вторгнення актуалізувалася проблема завищення цін на оренду житла, яка спостерігалася вже тривалий час. Одним із варіантів розв'язання цього питання є запровадження системи стимулів на державному та місцевому рівнях. Наприклад, Кабінет Міністрів України ухвалив Порядок компенсації витрат на тимчасове розміщення внутрішньо переміщених осіб у період воєнного стану. Державні та місцеві виконавчі органи реєструють доступні площі для безоплатного поселення переселенців та виділяють фінансування для відшкодування витрат. Крім того, власники житла можуть пропонувати його безкоштовно або за символічну плату. Прикладом такої співпраці є ініціатива Вінницької міської ради, згідно з якою орендодавці попередньо здійснюють косметичний ремонт, а також забезпечують страхування нерухомості та майна на термін оренди [9].

Одним із ключових викликів для місцевих громад є створення можливостей для працевлаштування внутрішньо переміщених осіб (ВПО), що здатне суттєво полегшити вирішення низки інших соціально-економічних проблем. Згідно з дослідженням «Оцінка потреб та очікувань від майбутнього внутрішньо переміщених осіб та біженців», значна частина ВПО втратила свої попередні робочі місця або не отримує заробітної плати, хоча формально за ними все ще числяться їхні позиції. Ситуацію ускладнюють і кадрові виклики через відтік професіоналів за кордон або у більш розвинені регіони з привабливішими умовами праці [46].

Поповнення локального ринку праці за рахунок ВПО могло б сприяти вирішенню цих проблем, але на це впливає чимало чинників: професійні навички переселенців, тривалість їхнього перебування в регіоні, специфіка місцевої економіки, а також державна та регіональна політика. Водночас нині пошук роботи для ВПО часто перетворюється на складне завдання через обмежену кількість вакансій, невідповідність умов праці їхнім потребам і навіть упереджене ставлення роботодавців.

Отже, збільшення кількості внутрішньо переміщених осіб є серйозним викликом для соціальної роботи в громадах. Серед ключових проблем можна виділити такі: забезпечення житлом та працевлаштування; доступ до охорони здоров'я та соціальної підтримки; інтеграція в нове середовище. Зокрема, переселенці часто потребують фахової медичної допомоги та супроводу для відновлення життя. Як наслідок, територіальні громади стикаються зі значним навантаженням на заклади охорони здоров'я та системи соціального захисту. Проте активна й систематична робота з цими викликами в умовах воєнного стану позитивно впливає як на розвиток громади, так і на добробут самих ВПО.

2.2. Організація та хід експериментального дослідження

Значущим є етап діагностики постстресових симптомів у внутрішньо переміщених осіб, які перебувають на лікуванні після екстремальних станів, таких як воєнний шок, ступор, істерія чи перевтома, спостерігаються сильно виражені ознаки, зокрема гіперзбудження, постійна втома, відчуття самотності, тремтіння та порушення сну. Причинами цих симптомів можуть бути декілька факторів: несвоєчасне надання першої психологічної допомоги в критичній ситуації; виникнення нової психологічної травми на фоні незавершеного опрацювання старої травми, яка актуалізувалася в стресових умовах; а також недостатня психологічна підготовка [28, с. 320]. Припускаємо, що у стані стресу різного ступеня перебувають внутрішньо переміщені особи із території бойових дій, включаючи мобілізованих військовослужбовців.

Мета експериментального дослідження – дослідити особливості організації надання соціальної допомоги внутрішньо переміщеним особам.

Ключова мета експериментальної роботи передбачала виконання наступних завдань:

- 1) підібрати та апробувати діагностичні методики дослідження;
- 2) обґрунтувати критерії та визначити рівні складових подолання психологічних травм внутрішньо-переміщених осіб.

Експериментальне дослідження проводилося упродовж 2025-2026 року серед внутрішньо-переміщених осіб м. Рівне, а саме у «Центрі Життестійкості». У дослідженні прийняли участь внутрішньо-переміщені особи міста Рівне у складі 40 осіб. Учасники експериментального дослідження мали різний терміни перебування в зоні бойових дій. Вік учасників від 12 до 57 років.

На початковому етапі взаємодії з внутрішньо переміщеними особами було організовано інформаційно-просвітницьку та консультаційну роботу, спрямовану на ознайомлення з їхніми правами та гарантіями, установленими чинним законодавством. Крім того, проводилась роздача методичних матеріалів, що містили алгоритми дій у разі виникнення кризової ситуації, а також контактну інформацію закладів і установ соціального спрямування, таких як Центр надання адміністративних послуг, Центр соціальних служб, штаб допомоги внутрішньо переміщеним особам Рівненської міської територіальної громади та волонтерські організації.

Для поглиблення аналізу переживань внутрішньо переміщеними особами були розділені на дві групи: ті хто проживав у зоні бойових дій і ті хто одразу переїхали. Було визначено факторні структури емоційних станів для кожної з цих груп, беручи до уваги, що факт отримання поранення та подальше лікування в закладі охорони здоров'я суттєво впливали на емоційний стан в внутрішньо переміщених осіб.

У ході здійснення діагностики було використано такі психодіагностичні методики:

- 1) Шкала тривоги та тривожності Ч. Спілбергера;
- 2) Методика визначення стресостійкості та соціальної адаптації (автори Д. Холмс, К. Раге);
- 3) Методика «Когнітивні особливості суб'єктивного благополуччя (КОСБ-3)» (О. Калюк, О. Савченко).

1. Шкала тривоги та тривожності Ч. Спілбергера – група особистісних опитувальників, розроблена автором 1966 – 1973 років. Відповідно до концепції

Ч. Спілбергер, слід розрізняти тривогу як стан і тривожність як властивість особистості [48].

Тривога - це реакція на загрозову небезпеку, реальну або уявну, емоційний стан дифузного безоб'єктного страху, що характеризується невизначеним відчуттям загрози, на відміну від страху, який є реакцією на цілком певну небезпеку. Тривожність – це індивідуальна психологічна особливість, яка полягає у підвищеній схильності відчувати занепокоєння у різних життєвих ситуаціях. З погляду автора, існує можливість виміру відмінностей між двома згаданими видами психічних проявів, які позначаються «А-st», тобто страх. Какат», тобто страх. Яке (тривога-стан) і А-t», тобто страх. Як гait», тобто страх. Як (тривога-риса), тобто між тимчасовими, минушими особливостями і щодо постійним нахил. Опитувальник допускає групове та індивідуальне тестування.

У 1976-78 р.р. був Ю.Л. Ханіним адаптований, модифікований та стандартизовано варіант STAI, який відомий як шкала реактивної та особистісної тривожності Спілбергера – Ханіна. Шкала складається із 2-х частин по 20 завдань у кожній. Перша шкала (STAI: x1) призначена визначення того, як людина почувається зараз, в даний момент, тобто для діагностики актуального стану, а завдання другої шкали (STAI: x2) спрямовані на з'ясування того, як суб'єкт діагностує тривожність як властивість особистості. Загальний підсумковий показник по кожній підшкалі може перебувати в діапазоні від 20 до 80 балів. При цьому, чим вищий підсумковий показник, тим вищий рівень тривожності (ситуативної чи особистісної) [49].

При інтерпретації показників можна використовувати такі орієнтовні оцінки тривожності:

до 30 балів – низька;

31 – 44 бали – помірна;

45 і більше – висока.

Цей опитувальник широко поширений у прикладних дослідженнях, особливо в галузі клінічної психодіагностики та високо оцінюється за достовірні діагностичні дані.

2. Методика визначення стресостійкості та соціальної адаптації (автори Д. Холмс, К. Раге). Американські вчені Д. Холмс і К. Раге з огляду на результати свого експериментального дослідження дійшли висновку, що наслідки стресу для особистості визначаються не лише її індивідуальними особливостями, а й частотою і силою впливу самих стрес-чинників. Для визначення стресової навантаженості людини дослідники склали шкалу, де кожній важливій життєвій події відповідає певна кількість балів залежно від ступеня її стресогенності.

3. Методика «Когнітивні особливості суб'єктивного благополуччя (КОСБ-3)» (О. Калюк, О. Савченко). Методика КОСБ-3, створена українськими дослідниками О. Савченко та О. Калюк, розроблена для оцінки когнітивних компонентів суб'єктивного благополуччя. У її складі міститься 20 тверджень, які оцінюються за п'ятибальною шкалою. Ця методика передбачає три субшкали, кожна з яких спрямована на вимірювання окремих аспектів задоволеності життям:

1) Задоволеність власним життям. Високі показники свідчать про те, що людина задоволена своїм поточним життям і умовами, в яких перебуває, не відчуває потреби щось змінювати. Результати її життя відповідають уявленням про ідеал, і такій людині властиво порівнювати себе з іншими на свою користь. Низькі показники на цій шкалі свідчать про незадоволення умовами життя, сприйняття свого існування як марного та відразу до сфери своєї діяльності. Така людина часто негативно ставиться до подій чи завдань, порівнює себе з іншими у не вигідному світлі, вважає своє становище далеким від бажаного і проявляє тривожність стосовно можливих успіхів.

2) Незадоволеність собою та розчарування в житті. Високі значення свідчать про схильність до глибокого розчарування у випадках, коли бажане залишається недосяжним, а успіхи інших створюють додатковий емоційний тиск. У таких людей часто виникає почуття пригніченості, вони вважають себе

егоїстичними, що посилює внутрішній конфлікт і тримає їх у постійному стані подразнення. Часто вони шкодують про витрачений час та демонструють осудливість, що сприяє тривожним проявам. Натомість низькі значення свідчать про низький рівень негативних переживань, пов'язаних із досягненнями. Така людина зосереджується на власних здобутках, отримує задоволення від результатів своєї праці, реалістично оцінює власні ресурси і в цілому задоволена прогресом у своїх цілях.

3) Задоволеність стосунками з іншими. Високі показники демонструють задоволення контактами з оточенням. Такі люди легко знаходять, з ким поділитися як радіщами, так і труднощами, поведуться відверто і чесно у стосунках. Вони довіряють людям, покладаються на підтримку близьких і вважають свої соціальні зв'язки безпечними та надійними. Низькі показники вказують на труднощі у встановленні довірливих і довготривалих стосунків. Для таких людей спілкування може бути радше необхідністю для досягнення певних цілей, ніж приємною складовою життя. Вони відчують дискомфорт у соціальному середовищі, прагнуть змінити коло спілкування та можуть сприймати інших як перешкоду або джерело недовіри [48].

Люди з високим рівнем цінностей знаходять радість у різних аспектах свого життя. Вони сприймають середовище, у якому перебувають, як комфортне та безпечне для досягнення своїх цілей і реалізації задумів. Такі люди високо оцінюють власні успіхи та нерідко порівнюють їх із досягненнями інших. Вони прагнуть будувати кооперативні, довірливі й стабільні відносини з оточуючими. Натомість ті, хто мають низькі показники загальної задоволеності життям, часто відчують незадоволеність своєю роботою, досягненнями й соціальним оточенням. Їм некомфортно перебувати серед інших людей, а події власного життя вони сприймають у негативному ключі. Такі особистості нерідко втрачають віру у власні сили, сумніваються у можливості отримати підтримку або допомогу, що призводить до почуття розчарування у житті.

Ми обрали ці методики для нашого експериментального дослідження, адже вони сприяють спрощенню процесу вираження почуттів і переживань

особистості через малюнок. Невербальні елементи рисунка, такі як використання кольорів, розмір форм чи характер ліній, також несуть важливу інформацію про емоційний стан. Ми очікуємо, що внутрішньо переміщені особи зможуть усвідомлено рефлексувати через цей творчий процес. Це дозволяє обійти захисні механізми, які можуть приховувати істинні емоції, і отримати максимально точні дані. Проективні методики не лише надають можливість конкретизувати абстрактні переживання, як-от тривогу, але й допомагають вільно виразити емоції, які складно передати словами. Крім того, така діяльність сприяє створенню безпечного простору для самовираження та роботи з власним внутрішнім станом.

2.2. Соціально-психологічна діагностика внутрішньо переміщених осіб

Вплив війни на внутрішньо переміщених осіб діє на психоемоційний стан, зокрема зростає рівень тривожності особистості, що досліджено нами за допомогою методики «Шкала тривоги та тривожності» Ч. Спілбергера. Показники обох досліджуваних груп узагальнено нами за рівнями та подано у таблиці 2.3.

Таблиця 2.1

Рівні тривожності внутрішньо переміщених осіб за методикою Спілбергера-Ханіна

<i>Рівні</i>	<i>Контрольна група</i>		<i>Експериментальна група</i>	
	<i>К-сть</i>	<i>%</i>	<i>К-сть</i>	<i>%</i>
Високий	4	18	8	40
Середній	10	45	7	35
Низький	8	36	5	25

З даних таблиці 2.2 та рис. 2.2 можна говорити, майже кожен третій внутрішньо переміщених осіб (38%) має високий рівень особистісної

тривожності. Особа з високим рівнем особистісної тривожності схильна навколишній світ сприймати як такий, що містить у собі загрозу та небезпеку; тривожність впливає професійну спрямованість. Більшість респондентів (56%) – середній рівень особистісної тривожності. При середньому рівні особистісної тривожності учні постійно переживають тривогу, очікують неблагополуччя. Надзвичайно болісно реагують зміни та ускладнення обстановки, зустрічаються зриви у складніших, нестандартних ситуаціях. І лише 6% підлітків виявлено низький рівень особистісної тривожності. Як очевидно з результатів дослідження в цієї групи досліджуваних рівень тривожності розподілено нерівномірно. Більшість опитаних із контрольної групи мають низький рівень тривожності, у експериментальній групі навпаки.

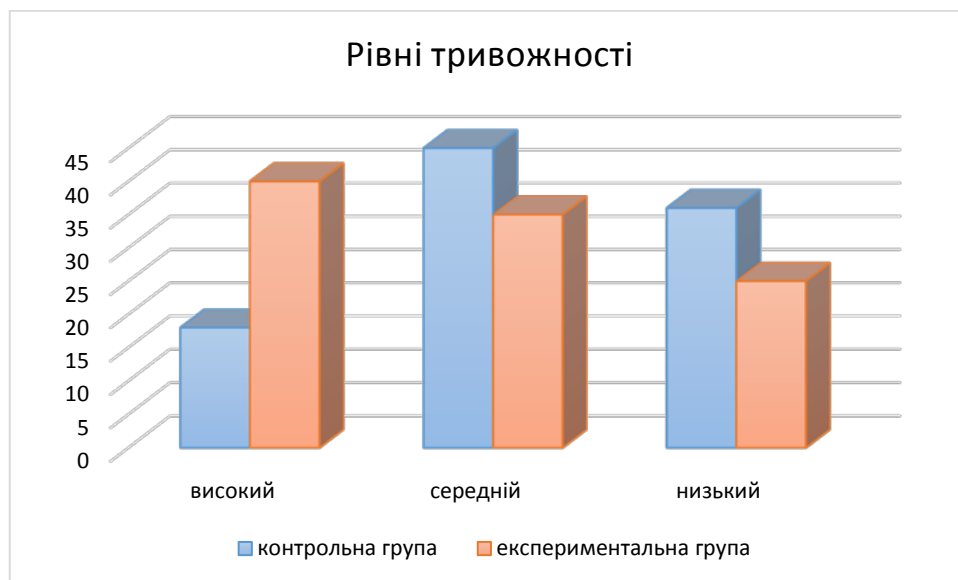

Рис. 2.1. Рівні тривожності внутрішньо переміщених осіб за методикою Спілбергера-Ханіна

Щодо ситуативної тривожності для досліджуваних характерно: у 8 (40%) експериментальної групи виявлено високий рівень ситуативної тривожності. Високий рівень ситуативної тривожності може виявляється у різних ситуаціях. За високого рівня тривожності може порушуватися увага, координація. У половини респондентів 7 (35%) ЕГ та 10 (45%) КГ виявлено середній рівень ситуативної тривожності. Середній рівень ситуативної тривожності свідчить,

що досліджуваний сприймає ситуацію на свою адресу. Виявлено низький рівень ситуативної тривожності у 13 (31%) респондентів. Низький рівень ситуативної тривожності може свідчити про нечутливість до можливих небезпек у конкретних ситуаціях, слабку мотивацію досягнення успіху.

В результаті діагностики внутрішньо переміщених осіб за методикою Холмса-Раге виявлення ступеня стресостійкості було отримано результати, представлені у таблиці 2.4 та унаочнені на рис 2.4.

Таблиця 2.2.

**Розподіл внутрішньо переміщених осіб за ступенем стресостійкості
(за методикою Холмса-Раге), %**

<i>Рівні</i>	<i>Експериментальна група</i>		<i>Контрольна група</i>	
	<i>К-сть</i>	<i>%</i>	<i>К-сть</i>	<i>%</i>
Високий опір	5	25	3	13,5
Достатній опір	1	5	3	13,5
Пороговий опір	6	30	10	45
Низький опір	8	40	6	27

Висока та достатня стресостійкість була виявлена у 25% та 5% внутрішньо переміщених осіб експериментальної групи відповідно. Для таких осіб характерне мінімальне стресове навантаження, позитивний настрій у будь-якій справі, внаслідок чого діяльність цих дітей відрізняється високою ефективністю. Пороговий опір стресу показали 30% та 45% досліджуваних груп. Стресостійкість таких внутрішньо переміщених осіб знижується зі зростанням стресового навантаження у житті. У 40% підлітків ЕГ було виявлено низьку стресостійкість (ранимість), що говорить про те, що більшість дітей цієї групи перебувають у стані великого стресового навантаження. Практично всю свою енергію та ресурси ці особи витрачають на боротьбу з негативними психологічними станами, що виникають у процесі дії стресових

факторів. Ці внутрішньо переміщених особи перебувають у зоні ризику, оскільки близькі до фази виснаження.

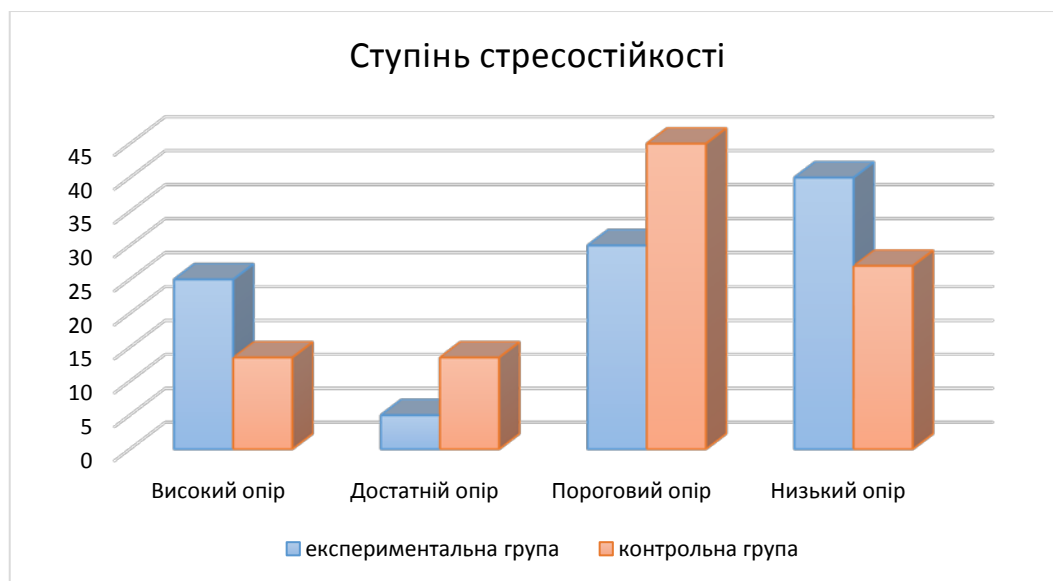

Рис. 2.2. Ступінь стресостійкості внутрішньо переміщених осіб (за методикою Холмса-Рей)

Результати дослідження у контрольній групі, показали, що у зоні ризику перебуває 45% внутрішньо переміщених осіб, які показують пороговий рівень стресостійкості. Кількість дітей з великою та високою опірністю стресу становить 13,5%. Підлітків з пороговою опірністю виявилось 30%. У спортсменів у зоні ризику психічних захворювань виявилось 27% підлітків із групи. У 9,8% дітей із загальної кількості було виявлено порогову опір стресу.

Один із етапів дослідження стану внутрішньо переміщених осіб здійснено за допомогою використання методики «Когнітивні особливості суб'єктивного благополуччя (КОСБ-3)» (О. Калюк, О. Савченко), що призначена для вимірювання основних когнітивних аспектів суб'єктивного благополуччя. Аналіз результатів діагностичного опитування узагальнено нижче у вигляді таблиці та діаграми (табл. 2.1; рис. 2.3).

Таблиця 2.3

Рівні дослідження за методикою «Когнітивні особливості суб'єктивного благополуччя (КОСБ-3)» (О. Калюк, О. Савченко)

Шкала	Низький рівень		Середній рівень		Високий рівень	
	К-сть респондентів	%	К-сть респондентів	%	К-сть респондентів	%
Задоволеність власним життям	13	75%	6	21,6%	3	6,4%
Невдоволеність собою і розчарування в житті	2	6,4%	5	16,6%	27	76,6%
Задоволеність відносинами з іншими	5	18,4%	20	65%	8	36,6%
Загальний рівень задоволеності життям	20	80%	5	18,3%	2	6,4%

Результати опитування за шкалою «задоволеність власним життям» продемонстрували такі дані: низький рівень задоволеності життям характерний для 75% респондентів (13 осіб). Це свідчить про загальну тенденцію до невдоволення власним життям, сприйняття його як малозначущого. Значно менша кількість опитаних, 22% (6 осіб), оцінюють задоволеність своїм життям середньо. Вони не повністю задоволені, але й не принижують важливість свого життя у порівнянні з іншими. Лише 3% (1 респонденти) показали високий рівень задоволеності, будучи задоволеними тим, що відбувається в їхньому житті.

За шкалою «невдоволеність собою і розчарування в житті» результати показали, що більшість респондентів, а саме 77% (23 осіб), відчувають значне невдоволення собою, спустошення та розчарування, перебуваючи постійно у стані роздратування. Середній рівень невдоволеності собою виявлений у 17%

опитаних (5 осіб). Низькі значення цієї шкали, які свідчать про рідкісні тривоги стосовно власної особистості та досягнень, продемонстрували 6% (2 особи).

Шкала «задоволеність відносинами з іншими» вказала, що 17% респондентів (5 осіб) мають високий рівень задоволеності соціальною взаємодією. Це говорить про наявність у них близьких друзів і щирих стосунків. Водночас більшість, а саме 65% (18 осіб), мають середній рівень задоволеності відносинами. У них є певне коло спілкування, але воно не викликає особливого тепла чи довіри. Низький рівень задоволеності відносинами виявлений у 18% опитаних (5 осіб). Це свідчить про складнощі у побудові довготривалих і довірливих стосунків, а також небажання покладатися на інших.

Загальний рівень задоволеності життям у досліджуваних є переважно низьким. Так, 86% внутрішньо переміщених осіб (23 особи) демонструють високий рівень невдоволеності своїм життям: їм незручно перебувати серед інших людей, вони сприймають більшість подій як негативні, втрачають віру у власні сили і розчаровуються у своєму існуванні. Середній рівень задоволеності життям виявлений у 12% респондентів (3 особи), що свідчить про те, що вони не надто задоволені життям, але й не критикують його надмірно. Лише 2% опитаних (1 особа) показали високий результат за шкалою задоволеності життям. Це свідчить про позитивне ставлення цієї людини до різних аспектів свого життя.

Отже, результати первинного дослідження свідчать, що більшість учасників демонструють низький рівень настрою та високий рівень тривожності, хоча їхня активність залишається переважно позитивною. Загальний емоційний стан учасників характеризується пригніченістю, нудьгою, сонливістю, пасивністю та певним фізичним нездужанням. Водночас у деяких випадках спостерігалася активність, цікавість, піднесений емоційний стан і бадьорість. Узагальнюючи виявлені закономірності, можна припустити, що проведення психо-корекційної роботи із застосуванням соціально-

психологічних методів сприятиме соціальному благополуччю внутрішньо переміщених осіб.

Висновки до розділу 2

У другому розділі експериментального дослідження нами обґрунтовано, вибір діагностичних методик, котрий базується на тому, що вони належать до проєктивних тестів. Такі тести дають змогу людині переносити свої внутрішні переживання, почуття та страхи на зовнішній об'єкт або ситуацію. Психологи часто використовують ці методики у психологічній діагностиці, оскільки вони дозволяють отримати доступ до несвідомих аспектів психіки. Вони виявляються особливо ефективними для діагностики тривожних станів завдяки застосуванню елементів малюнків, які дають змогу проаналізувати й охарактеризувати психологічний стан внутрішньо переміщених осіб. Це не раз підтверджено у працях психологів.

Виявлено, низку чинників, які свідчать про тривожний стан внутрішньо переміщених осіб. Занепокоєння за власне здоров'я та безпеку спричиняє погіршення психічного і фізичного самопочуття, що може призводити до стресу, а в тяжчих випадках – до депресії. Тривога за батьків і близьких змушує постійно хвилюватися за їхнє здоров'я, що створює додаткову напругу та негативно впливає на власне самопочуття. Турбота про друзів і знайомих викликає потребу постійного контролю у взаєминах, що може призводити до роздратування обох сторін, конфліктів у стосунках та погіршення психоемоційного стану.

РОЗДІЛ 3. ПРАКТИКА СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ РОБОТИ ЩОДО ОРГАНІЗАЦІЇ НАДАННЯ СОЦІАЛЬНОЇ ДОПОМОГИ ВПО

3.1. Програма організації надання соціальної допомоги ВПО

На основі теоретичного аналізу літературних джерел, зокрема, таких авторів як Г. Балл, С. Максименко, В. Синьова [27, с. 99] та даних експериментального дослідження обґрунтовано мету формування моделі теоретичного характеру, що спрямована на підвищення стресостійкості внутрішньо переміщених осіб. Необхідно зазначити, що сучасне життя є вкрай стресогенним, у зв'язку з війною, підвищеним ритмом життя, агресивністю оточуючих людей, до цього списку можна додати ще не одну сотню несприятливих факторів.

Для внутрішньо переміщених осіб така проблема стає особливо актуальною, коли ситуація є настільки складною, що він перестає з нею самотійно справлятися. У зв'язку з цим ми вважаємо, що деяка підготовка та формування певних особистісних якостей сприятиме ефективній соціально-психологічній адаптації, впевненості у собі, адекватній самооцінці, позитивній внутрішній мотивації особистості. Слід зазначити, що феномен стресостійкості є непостійною особистісною рисою, а з цього випливає, що його можна розвивати, формувати, підвищувати шляхом тренування, позитивних звичок, внутрішнього позитивного настрою. Всі перелічені нами труднощі та проблеми призвели нас до необхідності розробки програми, спрямованої на підвищення впевненості у собі, зменшення рівня тривожності, підвищення ефективності саморегуляції, розслаблення, формування стійкості до стресів особистості.

Сутність запропонованої автором програми націлена на забезпечення умов психолого-педагогічного спрямування з метою підвищення рівня стресостійкості особистості внутрішньо переміщених осіб, що зумовлені впливом війни. Корекційні заходи підібрано на основі результатів експериментального дослідження.

Побудова програми підвищення стресостійкості особистості в умовах війни здійснювалася на основі врахування низки *принципів*:

- комплексності (здійснення всіх передбачених етапів роботи та використання необхідних засобів до всіх осіб, що брали участь у дослідженні)
- послідовності та наступності (результат подолання посттравматичних порушень залежить від реалізації попередніх її етапів),
- зважання на своєрідність впливу соціального середовища (опір на знання соціально-економічні умови життя особистості).

Як зауважував В. Синьов, що взяття до уваги індивідуально-особистісних особливостей індивіда, а також необхідності систематичного впливу на процес дій корекційного впливу на формування змістових, діяльнісних та особистісних компонентів забезпечення рівноваги емоцій особистості та її оточення [27].

Завдання програми:

1. формувати уявлення про сутність стресу, його причини і способи впоратися з ним;
2. створити умови підвищення рівня опірності організму внутрішньо переміщених осіб до стресу;
3. навчити навичкам самоконтролю, саморегуляції поведінки;
4. розвивати комунікативні навички та навички групової взаємодії;
5. сприяти створенню позитивної мотивації до навчання.

Предмет корекції: емоційна сфера внутрішньо переміщених осіб.

Методи корекції: ігротерапія, проєктивний малюнок, психо-гімнастика, методи поведінкової корекції.

Засоби корекції: ігри, вправи, бесіди, прийоми неігрового типу, спрямовані на зниження рівня тривожності.

Очікувані результати:

1. внутрішньо переміщені особи мають уявлення про стрес, причини виникнення стресу і способи подолання нього;

2. Внутрішньо переміщені особи вміють взаємодіяти у групах і встановлювати контакти з іншими людьми;

3. Внутрішньо переміщені особи можуть використовувати отримані навички стресостійкості в стресових ситуаціях.

В результаті аналізу методологічних праць С. Максименка [15] маємо змогу віділити критерії психологічної складової здоров'я, котрі співвідносяться із психологічними особливостями внутрішньо переміщених осіб:

- особисті якості (оптимізм, адекватна вимогливість, почуття обов'язку, відповідальності, любов до праці, незалежність, самоконтроль, тощо);

- стан психіки (самовладання емоціями, стресостійкість, здатність керувати власними емоціями як позитивними так і негативними, присутність природного прояву емоцій, задовільне самопочуття);

- психічні процеси (належний рівень відтворення дійсності на психологічному рівні, відповідність самосприйняття, логічний аналіз даних, здатність керувати власними думками, інтелектуальні здібності, критичне мислення, розуміння свого «Я»);

- суспільна спрямованість діяльності, прихильність до інших, благі наміри, гармонія, рівновага, поміркованість поглядів, дотримання обіцянок перед суспільством [15, с. 70].

Нами акцентовано увагу у науковому дослідженні на такі якості учасників експетименту як: стресостійкість, врівноваженість, толерантність, мотивація, ціннісні орієнтації, відношення індивіда до тих хто поряд. Зокрема, *стресостійкість* розуміємо як можливість протистояти психотравмуючим факторам у проміжок часу, що потрібний для створення нових умов, що позбавляють загрози та зберігають людське здоров'я. Необхідно передбачити способи подолання стресових ситуацій з метою подолання особистих проблем військовослужбовців [24, с. 54]. *Самоконтроль* – можливість керувати своїми емоціями та діями, на основі такої психічної функції як воля, тобто прийняття особою осмислених рішень та їх практична реалізація. Це людська якість, що сприяє досягненню індивідом поставленої мети [24, с. 54].

Програма «Подолання тривожності та розвитку стресостійкості внутрішньо переміщених осіб» побудована на основі теоретичних положень А. Маслоу, а саме, гуманістичної парадигми в розвитку особистості про здатність формування деяких сторін людини за відносно короткий термін активними соціально-психологічними навчальними техніками, на які акцентують низка авторів І. Вачков, Л. Петровська, Т. Яценко, тощо.

Розвивальна робота спрямована на становлення емоційно-вольової сфери внутрішньо переміщених осіб. Зниження рівня тривожності, порушень емоційно-вольової сфери може здійснюватися у різних формах, груповій чи індивідуально з кожним учасником. Вибір певної форми роботи зумовлена характером проблеми та мотивів учасника експерименту. Найпоширенішим видом групової форми роботи з підлітками є тренінг. Тренінг являє собою форму активного навчання, котра дає змогу індивіду виховувати в собі навички та уміння побудови продуктивних соціальних міжособистісних стосунків, результативної діяльності різного роду, осмислення ситуацій, що виникають із особистої точки зору та позиції партнера, формувати в собі здібності пізнання й розуміння власного Я та оточуючих у процесі спілкування та роботи.

Структура занять: кожен тренінг має структуру, цілі, завдання і включає різні форми групової роботи і різні техніки, форми і методи завдань і вправ:

- теоретичні міні-лекції;
- вправи, спрямовані на створення сприятливої та доброзичливої атмосфери та на зняття напруги;
- вправи, імітаційні, ділові, рольові ігри, спрямовані на розвиток здібності самоаналізу, аналізу ситуації та подальше прогнозування;
- дискусії;
- техніки релаксації;
- психодіагностичні методики;
- рефлексія, підбиття підсумків заняття.

Умови реалізації програми:

- Проведення занять, запропонованих програмою, не вимагають спеціальної підготовки педагогів школи, тому цю програму можуть використовувати як класні керівники, і шкільні педагоги-психологи чи соціальні педагоги.

- Заняття можуть відбуватися в класних кабінетах, актовому залі, деякі заняття (для підвищення їхньої якості) повинні проводитись у кімнаті психологічного розвантаження.

- Обладнання для занять, що використовується, загальнодоступне і, якщо вимагає, то мінімальних матеріальних витрат, тому що використовувані матеріали входять в комплект кожного школяра (наприклад, кольоровий папір, олівці, альбомні листи і тощо). При цьому важливо, щоб програма мала комплексний характер і була тісно пов'язана з тактикою виховання, що застосовується педагогами та батьками.

Психологічні тренінги позитивно впливають на емоційний стан. Вони допомагають:

- менш гостро переживати стресові ситуації;
- керувати своїми страхами, агресією, роздратуванням, тривожністю;
- легко справлятися зі складнощами комунікації коїться з іншими людьми;
- досягати поставленої мети.

Розробка та проведення тренінгу здійснена у відповідності до трьох провідних етапів:

- переміщення з внутрішнього плану в зовнішній неконструктивних елементів і моделей поведінки;
- розробка моделей зразкової поведінки у зовнішньому прояві;
- зміна поведінки учасників тренінгу в сторону найбільш наближену до зразка та закріплення його у внутрішньому плані [13, с. 216].

Участь у запропонованих автором заходах корекційної програми брали 20 внутрішньо переміщених осіб, що представляють експериментальну групу. Формувальний етап розробленої програми розвитку складали групові заняття,

що передбачали застосування системного впливу на складові порушення емоційно-вольової сфери підлітків. Програму тренінгового зняття на тему: «Подолання тривожності та формування стресостійкості в осіб підліткового віку» представлено у Додатку Е. Низку вправ нами використано із досвіду роботи практичних психологів.

Формувальний експеримент, проведений для внутрішньо переміщених осіб мав за ціль забезпечення умов для подолання тривожності та підвищення опірності стресу осіб підліткового віку шляхом цілеспрямованого впливу на особистість засобами психотерапії. Згідно зі складовими готовності до професійної діяльності було визначено три блоки тренінгу, зокрема:

- формування, націленості на позитивний результат;
- підвищення рівня емоційної стійкості, вдосконалення позитивних якостей особистості;
- розвиток стресостійкості, самоконтролю, рівноваги.

Систему проведення тренінгів та використання вправ було узгоджено із керівництвом організації та викладачами відповідно, в межах повноважень кожної із сторін. Практичне впровадження запропонованої автором програми здійснено у травні 2025 року. Реалізація програми передбачала проведення системи заходів, що включало п'ять тренінгових занять, які проводилися один раз на тиждень.

Реалізація програми підвищення стресостійкості здійснювалася на основних принципах побудови формувального експерименту:

- а) метод творчої позиції (учасники групи експериментують з особистісними джерелами, знаходять нетрадиційні шляхи рішень);
- б) спосіб партнерського спілкування (реалізація атмосфери безпеки, довіри, відкритості);
- в) метод активності (здійснення навмисно розроблених вправ, відтворення обставин, що дозволяють усім учасникам групи активно брати участь у них);

д) метод спонтанності, що дозволяє змінити звичні поведінкові стереотипи з подальшою активацією творчого потенціалу особи.

Зміст занять мав за мету розвиток одного або декількох одразу складових стресостійкості внутрішньо переміщених осіб. План включав проведення таких форм роботи:

- бесіди на теми: «Як я сприймаю психотравмуючі ситуації?», «Мій власний потенціал подолати стрес», «Мої цінності та якості»; Способи зняття нервово-психічної напруги»;
- тренінги на теми: «Досягнення успіху у професійній діяльності», «Формування емоційної компетентності підлітка»;
- дискусії на тему: «Моя поведінка і дії, коли виникає тривога», «Стратегії подолання негативних емоційних станів»;
- проєктивні моделі, в яких виникає відчуття страху, тривоги, агресії, фрустрації, застосовувалися з метою опрацювання корекційних і психотерапевтичних дій психологів (заспокоїти, переконати, підтримати, знайти внутрішні ресурси у подоланні посттравматичного порушення емоційно-вольової сфери в учасників бойових дій).

Кожне тренінгове заняття складалося з трьох частин: підготовчої (10 хвилин), робочої (70 хвилин) та підсумкової (10 хвилин). Вступна частина передбачала проведення підготовчих заходів для учасників до основного етапу заняття, що включала виконання психогімнастичних вправ для зниження емоційного напруження, активізації уваги, самоаналізу, рефлексії. Нами використовувалася техніка висловлювання по колу («Сьогодні я хочу дізнатися, навчитися, пережити...»), що давало змогу виявити та закріпити мотивацію індивіда до участі в роботі групи. Основний етап занять мав на меті проміжну перевірку результативності проведених вправ шляхом використання відповідно підібраних діагностичних методик. Підсумок заняття передбачав аналіз і узагальнення знань, визначення ефективності проведеної роботи, обговорення досягнень підлітків на основі отриманих ними знань і вмінь. Підбір завдань здійснювали за принципами: доступність, осмисленість, індивідуальні

особливості учасників. Вправи з психологічної тренінгу представлені у додатку И. Одну із вправ для прикладу подаємо нижче:

Вправа 4. Відвернення уваги

- Наприклад, ви можете записати на папері протягом 5 хвилин все на літеру «Н», що оточує Вас у приміщенні;
- знайти спільне між двома об'єктами, предметами: молоток – квітка, ящірка – будинок, меч – склянка, протягом 5 хвилин;
- назвати 15 предметів, що може бути зеленим, круглим, м'яким;
- використання математичних вправ (рахунок у прямому порядку та запис у зворотному, порахувати літери на сторінці, порахувати скільки днів, годин, хвилин Ви живете) і т.д.

Пропонуємо детальніше проаналізувати особливості використаних нами вправи. Оскільки уміння стримувати емоції, контролювати гнів, злість, агресію, стане в нагоді скрізь: від звичайного спілкування з рідними та близькими до вирішення робочих питань та ведення ділових переговорів.

Вправа 1. Діалог із собою з метою екстреної самодопомоги (за М. Сандомирським).

Мета цієї техніки – швидко допомогти собі у момент появи інтенсивного дискомфорту у тілі, емоціях. Робіть вправу повільно, у спокійній обстановці. Якщо необхідно, то техніку самодопомоги можна виконувати кілька разів поспіль, поки фізичний та емоційний дискомфорт не ослабне.

Вправа 2. Дихальні вправи (зняття напруги).

Глибоке дихання дозволяє розслабитись незалежно від думок, які долають людину. У стресових ситуаціях дихання частішає і організму не вистачає кисню. Глибоке дихання сприяє надходженню цього життєво важливого газу в мозок і всі клітини в потрібних обсягах.

Вправа 3. Техніка зняття стресу (за К. Шрайнером).

Після цього замініть ваші вимоги на уподобання.

Вправа 4. Відвернення уваги.

Вправа 5. М'язова релаксація.

Техніка прогресивної м'язової релаксації розроблена американським лікарем Е. Джекобсоном у 1920-ті роки. Вона ґрунтується на простому фізіологічному факті: після напруги будь-якого м'яза починається період його автоматичного розслаблення. З огляду на це і була розроблена методика, згідно з якою, щоб досягти глибокої розслабленості тіла, потрібно спочатку на 10-15 сек. сильно напружити м'язи, а потім протягом 15-20 сек. сконцентруватися на почутті розслаблення, що виникло в них. Багатьом людям це допомагає справлятися зі стресом та занепокоєнням.

Вправа 6. Хто я? (за Т. Йоумен) [54].

Вправа із психосинтезу. Його мета - розвиток самосвідомості та ідентифікація свого справжнього "Я". Проаналізуйте тілесні відчуття, свої думки та образ, який ви описали. Тепер дайте ще раз відповідь на запитання: "То хто ж я?"

Неможливо повністю захистити своє «я» від негативного впливу психотравмуючих обставин, важливо усвідомлювати, як саме змінюється ваше уявлення про себе внаслідок психологічних травм. Іноді після отриманої травми у людини формуються помилкові висновки, наприклад: «Нещастя часто відбуваються в моєму житті. Я, напевно, на них заслужив» або «Я винен у тому, що подібні події відбуваються в моєму житті». Повторювані психотравмуючі події можуть також призводити до формування у людини стійкого уявлення про себе як неуспішного. З цією метою запропоновано заняття на тему *«Образ майбутнього «Я»»*. Суть завдання, пропонується виконати завдання, пов'язане із створенням фотоколажу, що передає нинішнє уявлення про себе, а потім спробувати, у разі потреби, його змінити. Перша частина завдання пов'язані з передачею поточного образу «я». Друга частина завдання дозволяє передати той образ «я», який не зазнав деформуючого впливу психологічної травми.

Більшість людей сприймають світ навколо себе як більше або менш безпечне місце. Це є підставою для оптимізму та віри у сприятливі життєві перспективи. Одним із важливих кроків на шляху набуття такого світу є перегляд поточного ставлення до світу, забарвленого песимізмом, недовірою та

депресією – наслідками отриманої травми. Кінцеве заняття «*Картина світу*» є комплексним. Виконання першої частини цієї вправи надається можливість прояснити особливості свого сприйняття світу після неприємної життєвої події (перенесеної травми) та порівняти її з ідеалізованими уявленнями про життя. Спочатку створюються два колажі, що передають дві діаметрально протилежні картини реальності: одна відповідає такому сприйняттю, яке є наслідком пережитої травми, інша – максимально «очищена» від усього негативного. Виконання другої частини вправи пов'язане зі спробою змінити уявлення про світ на основі інтеграції елементів першого та другого колажу

Завершальне заняття передбачало низку завдань, зокрема :

1. Опишіть, що виявилось для вас найбільш цікавим та важливим у процесі виконання цього завдання.

2. Поясніть, яку роль відіграють елементи, взяті з першої і другої композицій (що відповідають різному світосприйняттю), коли вони виявилися включеними до нової, інтегрованої композиції. Яке світосприйняття переважає у кінцевій композиції? Чи елементи двох картин світу більш менш рівномірно представлені в останній роботі?

3. Поясніть, які зміни зазнали дві картини світу, коли вони виявилися включеними до нової, інтегрованої роботи.

4. Подумайте, як виконана вами робота з інтеграції елементів двох протилежних картин світу може сприяти вашому зціленню та гармонізації ваших відносин із реальністю.

Отже, процес подолання тривожності та підвищення стресостійкості внутрішньо переміщених осіб є складним та цілеспрямованим психолого-педагогічним впливом на емоційно-вольову сферу особистості. Запропонована нами програма базується на активізації умов посилення об'єднання оцінки своїх здібностей, що сприяє очікуванню успіху в різних сферах життєдіяльності; розвитку емоційної стійкості, самоконтролю, стресостійкості, посиленні позитивних очікувань від результатів власної діяльності; актуалізації

здатності до незалежності й саморегуляції власних дій, що визначає впевненість та наполегливість у досягненні мети.

3.2. Аналіз результатів формувального експерименту та оцінка ефективності корекційних заходів

Після реалізації програми подолання тривожності та формування стресостійкості внутрішньо переміщених осіб ми провели контрольний експеримент, спрямований на діагностику рівня стресостійкості внутрішньо переміщених осіб. У ході контрольного зрізу нами були використані ті ж діагностичні методики, що й у констатувальному експерименті.

В методиках де показники експериментальної та контрольної групи не мали значних відмінностей у тестах, що діагностують рівень тривоги і депресії, була виявлена кореляційна залежність, що вказує на користь вірності гіпотези дослідження, для достовірного підтвердження якої експеримент був проведений повторно з тією ж вибіркою досліджуваних і набором тестових завдань.

Динаміка показників за методикою «Шкала тривоги та тривожності» Ч. Спілбергера представлена у таблиці таблиці 3.1 та рис. 3.1

Таблиця 3.1

Динаміка рівнів тривожності внутрішньо переміщених осіб за методикою Спілбергера-Ханіна

Рівні	Контрольна група				Експериментальна група			
	До корекції		Після корекції		До корекції		Після корекції	
	К-сть	%	К-сть	%	К-сть	%	К-сть	%
Високий	4	18	3	13,5	8	40	3	15
Середній	10	45	9	40,5	7	35	10	50
Низький	8	36	10	45	5	25	7	35

З даних таблиці 2.2 та рис. 2.2 можна прослідкувати зниження рівня за шкалами тривоги та тривожності у експериментальній групі, що нині становить: високий рівень 15% учасників групи, середній рівень -50% групи та низький рівень -35%. Констатуємо, що рівень тривожності у ЕГ знизився на 25%. Щодо контрольної групи різниця дещо менша: високий рівень становить 13,5%, середній -40,5, низький -45%. Зниження високого рівня відбулося на 5% в порівнянні з констатувальним експериментом.

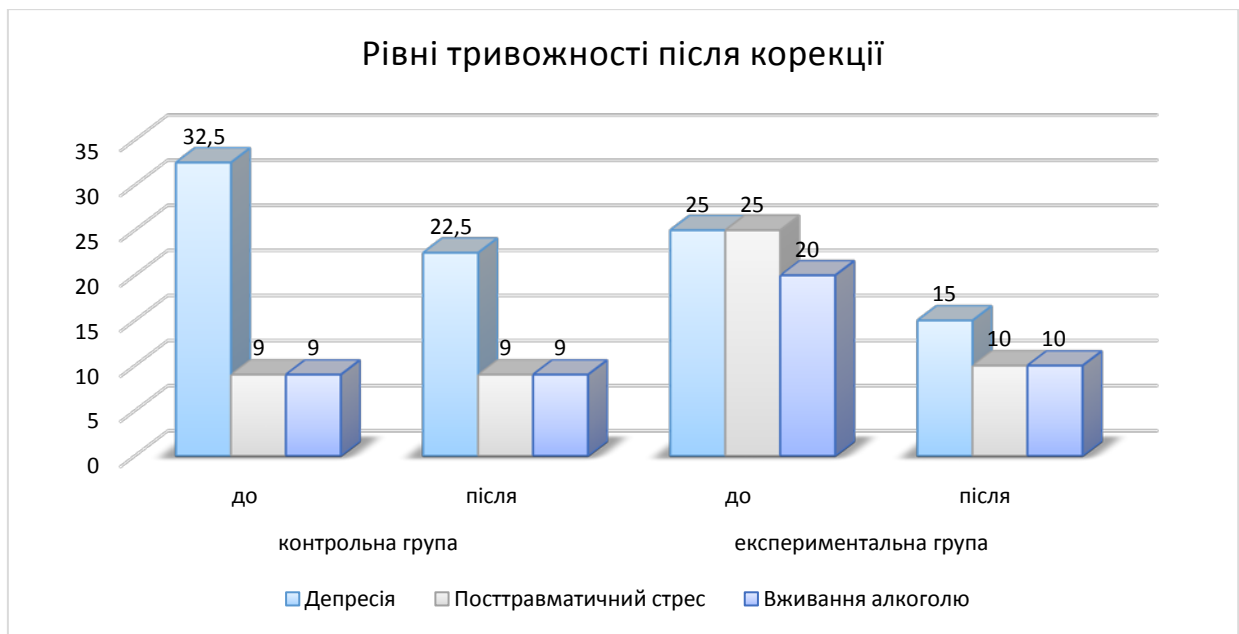

Рис. 3.1 Рівні тривожності внутрішньо переміщених осіб після формувального експерименту

Порівняння показників діагностики ступеня стресостійкості внутрішньо переміщених осіб за методикою Холмса-Раге було отримано результати, представлені у таблиці 3.2 та унаочнені на рис 3.2.

Таблиця 3.2

**Динаміка за ступенем стресостійкості
(за методикою Холмса-Раге), %**

Рівні	Контрольна група				Експериментальна група			
	До корекції		Після корекції		До корекції		Після корекції	
	К-сть	%	К-сть	%	К-сть	%	К-сть	%

Високий опір	3	13,5	3	13,5	5	25	7	35
Достатній опір	3	13,5	3	13,5	1	5	11	55
Пороговий опір	10	45	10	45	6	30	2	10
Низький опір	6	27	6	27	8	40	0	0

Отримані результати свідчать про те, що у контрольній групі не відбулося жодних змін. Проте у експериментальній групі спостерігаємо зростання відсотка високого опору на 10%, достатнього опору на 50%, зменшення порогового опору на 20% та низького опору –на 40%, порівняно з попереднім етапом експерименту.

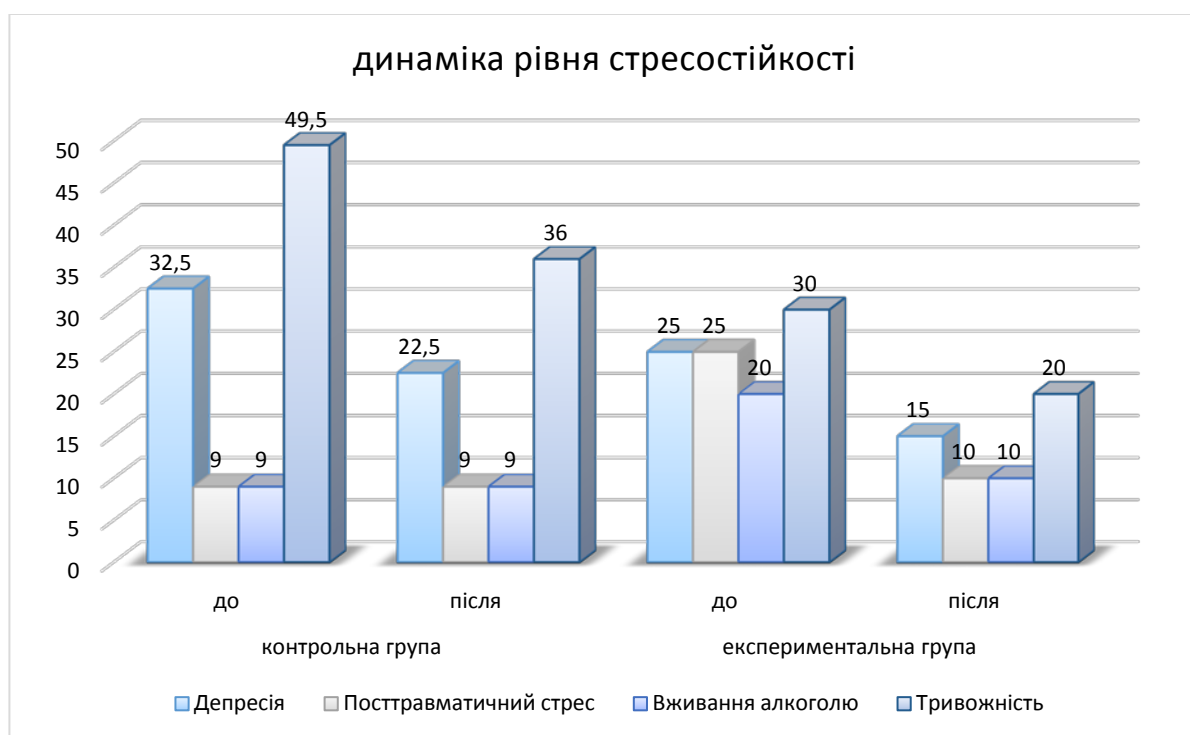

Рис. 3.2. Динаміка рівня стресостійкості внутрішньо переміщених осіб після корекції

Слід зазначити, що сталося зниження психосоматичних порушень особистості, учасники формуального експерименту меншою мірою стали відчувати емоційні та психологічні труднощі. Також слід зазначити підвищення

впевненості у своїх силах у досліджуваних, підвищення самооцінки, зниження тривожності, все це було відзначено ними після проходження програми.

На основі проведення корекційної програми результати дослідження за методикою «Когнітивні особливості суб'єктивного благополуччя (КОСБ-3)» (О. Калюк, О. Савченко) продемонстрували певні позитивні зміни. Основним трендом зрушень є зниження показників із високих до середніх. Це свідчить про те, що респонденти, хоча й все ще не повністю задоволені своїм життям, демонструють меншу ступінь невдоволення собою та розчарування в житті, рис. 3.3.

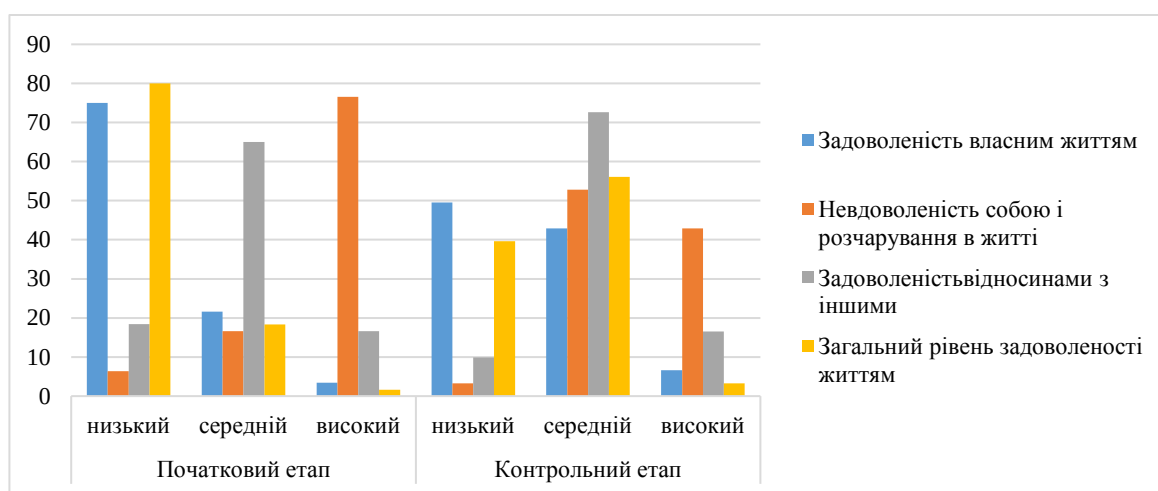

Рис. 3.3. «Когнітивні особливості суб'єктивного благополуччя (КОСБ-3)» до та після корекційного впливу

Загальний рівень задоволеності життям у більшості учасників дослідження (57%) залишається на середньому рівні. Високий рівень задоволення за всіма шкалами, як і під час первинної діагностики, відзначено у майже однакової кількості респондентів. Це дозволяє зробити висновок, що хоча в внутрішньо переміщених осіб загалом почуваються краще, певна частка все ще відчуває невдоволеність і сприймає своє життя як недосконале.

Отримані результати дозволяють констатувати, що участь у психокорекційній програмі сприяє зниженню емоційної та психологічної напруги, а також підвищує ступінь задоволеності навчальною діяльністю. Таким чином, програма формування стресостійкості у внутрішньо переміщених

осіб, що складається із занять, спрямованих на роботу з психоемоційною напругою, підвищеною тривожністю, справила позитивний вплив на стан досліджуваних, дозволила підвищити задоволеність навчанням самим собою.

В результаті проходження програми учасники дослідження були навчені технікам виходу зі складної та стресової ситуації, набули навичок релаксації, розслаблення. Ефективність реалізованої нами програми є недостатньо високою, проте, з урахуванням усіх недоліків та «нерівностей» роботи щодо даної програми у перспективі передбачається більш ефективно її застосування.

Отже, отримані результати дозволяють нам говорити про те, що участь у заняттях програми формування стресостійкості внутрішньо переміщених осіб знижує рівень психоемоційної напруги, загальну тривожність, а також сприяє позитивній динаміці стресостійкості особистості.

Висновки до розділу 3

За методикою «Когнітивні особливості суб'єктивного благополуччя (КОСБ-3)» констатовано, що за середніми показниками усіх шкал 75% респондентів продемонстрували незадовільні результати. Це свідчить про низький рівень задоволеності життям у більшості опитаних внутрішньо переміщених осіб. Отримані дані вказують на загальну незадоволеність власним життям, стосунками, відчуття розчарування та відсутність бажання позитивно діяти.

Повторне діагностичне обстеження внутрішньо переміщених осіб показало за двома методиками значні відмінності «особистісна шкала прояву тривоги» ($U = 333$ при $p \leq 0,05$), діагностика «рівня соціальної депресивності» ($U = 346,5$ при $p \leq 0,05$), а також наявність зсуву у бік підвищення стресостійкості після реалізації програми формування стресостійкості у особистостей.

Таким чином, ми підтвердили гіпотезу про те, що розроблена програма подолання тривожності та формування стресостійкості у внутрішньо

переміщених осіб в, спрямована на розвиток у них умінь здійснити емоційну саморегуляцію та рефлексію своєї діяльності, а також на усвідомлення ними своїх можливостей, сприятиме зниженню загального рівня особистісної тривожності.

ВИСНОВКИ

В результаті виконання кваліфікаційної роботи нами були зроблені наступні висновки:

1. Проаналізовано поняття та сутність внутрішньо переміщених осіб (ВПО). Такими особами є люди, які змушені залишити своє місце проживання через збройні конфлікти, стихійні лиха чи інші надзвичайні обставини за рішенням влади або власним вибором через загрозу їхньому життю чи безпеці. Відмінність між ВПО та біженцями полягає у тому, що внутрішньо переміщені особи не користуються міжнародним статусом і захистом, як це передбачено для біженців. Це зумовлює необхідність законодавчого визначення їхнього статусу, що дозволяє врегулювати процес отримання допомоги та соціальних гарантій.

Окреслено ключові проблеми та потреби внутрішньо переміщених осіб. Для всіх ВПО, а також для сімей із дітьми, актуальними є питання реєстрації, забезпечення харчуванням, житлом, соціальними виплатами, доступом до освіти дітей, особливо у дошкільних закладах, медичним обслуговуванням, працевлаштуванням працездатних членів родини та забезпеченням належного рівня життя. Особливу увагу слід приділити вихованню, догляду та розвитку дітей у таких сім'ях. Проблема чіткого визначення процедур адаптації та інтеграції ВПО є нагальною для України, інших держав світу, а також національних і міжнародних органів. Адаптація та інтеграція включають комплексні процеси, які охоплюють різні сфери життя і потребують міждисциплінарного підходу для їх вивчення та вирішення.

2. У тексті розглянуто міжнародні та національні правові засади захисту прав внутрішньо переміщених осіб. В Україні існує нормативно-правова база, спрямована на забезпечення їхніх прав, яка постійно розширюється та адаптується до сучасних умов. Процес масової внутрішньої міграції став актуальним для України з 2014 року через анексію Автономної Республіки Крим та окупацію Луганської і Донецької областей. Разом із тим

наголошується на необхідності запровадження дієвого практичного механізму, що включає процедури реєстрації і надання статусу для таких осіб, доступ до гуманітарної допомоги, а також створення державних цільових програм для вирішення їхніх проблем.

Окрема увага приділена питанню організації соціальної підтримки внутрішньо переміщених осіб. Використання цієї проблематики у політичних цілях розцінюється як небезпечний суспільний чинник, що може призвести до порушення прав людини та загострення конфліктів. Деякі політичні діячі схильні використовувати ситуацію цих громадян як інструмент для маніпуляції громадською думкою, створення соціальної напруженості або задля збільшення власної популярності. У програмних документах багатьох українських політичних партій питання внутрішньо переміщених осіб залишається актуальним, особливо після початку війни. При цьому наголошується на важливості реалізації заходів з реінтеграції. Серед визначених напрямів політичного вирішення проблем внутрішньо переміщених осіб виділяються урядові програми, спрямовані на підтримку їх повернення до колишніх місць проживання, допомогу в інтеграції до нового соціального середовища та забезпечення доступу до правового захисту, освіти, медицини й інших життєво важливих ресурсів.

3. На основі результатів констатувального експерименту виявлено, низку чинників, які свідчать про тривожний стан внутрішньо переміщених осіб. Занепокоєння за власне здоров'я та безпеку спричиняє погіршення психічного і фізичного самопочуття, що може призводити до стресу, а в тяжчих випадках – до депресії. Тривога за батьків і близьких змушує постійно хвилюватися за їхнє здоров'я, що створює додаткову напругу та негативно впливає на власне самопочуття. Турбота про друзів і знайомих викликає потребу постійного контролю у взаєминах, що може призводити до роздратування обох сторін, конфліктів у стосунках та погіршення психоемоційного стану.

4. Запропоновано програму соціально-педагогічної підтримки ВПО. Сутність запропонованої автором програми націлена на забезпечення умов

психолого-педагогічного спрямування з метою підвищення рівня стресостійкості особистості внутрішньо переміщених осіб, що зумовлені впливом війни. Корекційні заходи підбрано на основі результатів експериментального дослідження. Для удосконалення механізму захисту та забезпечення прав внутрішньо переміщених осіб варто зосередитися на кількох ключових напрямках роботи. Передусім це інформаційна підтримка, яка включає створення і поширення гарячих ліній для допомоги та консультування, а також доступ до онлайн-ресурсів, які інформують про права, корисні посилання з гуманітарною допомогою та можливості працевлаштування. Важливо також створити єдиний реєстр з обліком наданої та отриманої гуманітарної допомоги. Це дозволить забезпечити більш справедливе розподілення допомоги серед внутрішньо переміщених осіб. Наступним важливим напрямком є організація психологічних груп підтримки та самопомоги, що допоможе людям справлятися з психологічними труднощами, зумовленими вимушеним переселенням. Крім того, необхідно забезпечити рівний доступ до освіти та медицини для переселенців, реновацію житлового фонду і створення умов для проживання, які відповідають сучасним стандартам безпеки та комфорту.

5. Проведений аналіз засвідчив необхідність підвищення ефективності діяльності громадських організацій, які займаються допомогою внутрішньо переміщеним особам. Дослідження показали, що існуючі волонтерські структури стикаються з проблемами через відсутність комплексного плану дій і недостатню кількість фахівців. Сучасна практика соціальної роботи стикається з такими викликами, як розробка системного підходу до інтеграції переселенців у суспільне середовище. Крім того, необхідно долати тенденцію до обмеженого бачення їхнього довготривалого майбутнього, що часто спостерігається серед відповідальних за вирішення цих питань структур.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Актуальні питання соціальної роботи : навч. посіб. / О. М. Денисюк та ін. ; ред. кол. : О. В. Епель, Т. Л. Лях, І. В. Силантьєва. Ужгород : РІК-У, 2023. 420 с.
2. База корисних контактів для ВПО. Громадський простір.: URL:<http://www.prostir.ua/focus=baza-korysnyh-kontaktiv-dlya-vpo>
3. Бандурко В., Кришталь М. Особливості психічних станів у внутрішньо переміщених осіб. Наука про цивільний захист як шлях становлення молодих вчених : Матеріали Всеукр. науково-практ. конф. курсантів, студентів, ад'юнктів (аспірантів), м. Черкаси, 12 трав. 2023 р. С. 295-297.
4. Безпалова О. І. Особливості визначення прав біженців у міжнародному законодавстві. URL: <https://univd.edu.ua/science-issue/issue/1149> (дата звернення: 19.04.2026)
5. Брудейна Ю. С. Психологічні аспекти стану внутрішньо-переміщених осіб. The 12th International scientific and practical conference “Modern problems of science, education and society” (February 5-7, 2024) SPC “Sciconf.com.ua”, Kyiv, Ukraine. 2024.С. 717-721
6. Внутрішньо переміщені особи / УВКБ ООН (The UN Refugee Agency) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://unhcr.org.ua/uk/novini/novyny/1293-vnutrishno-peremishcheni-osobi>
7. Гусак Н. Є., Семигіна Т. В., Трухан С. О. Стратегії і виклики соціальної роботи із внутрішньо переміщеними особами [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://visnyk-psp.kpi.ua/article/view/119098>
8. Державна служба статистики URL: <https://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 18.06.2025)
9. Деякі питання виплати допомоги внутрішньо переміщеним особам : Постанова Кабінету Міністрів України від 20 березня 2022 р. № 332. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/332-2022-%D0%BF#Text>. (дата звернення: 09.10.2025)

10. Деякі питання здійснення соціальних виплат внутрішньо переміщеним особам : Постанова Кабінету Міністрів України від 8 червня 2016 р. № 365. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/365-2016%D0%BF#Text>. (дата звернення: 09.06.2024)
11. Деякі питання підтримки внутрішньо переміщених осіб : Постанова Кабінету Міністрів України від 11 липня 2023 р. № 709. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/deiaki-pytannia-pidtrymky-vnutrishnoperemishchenykh-t110723>. (дата звернення: 09.06.2025)
12. Допомога вимушеним переселенцям і громадам, які зазнали наслідків конфлікту. Міжнародна організація з міграції. URL: [http://www.iom.org.ua/ua/dopomoga-vymushenympereselencyam-i-gromadam-yaki-zaznaly-nas lidkiv-konfliktu](http://www.iom.org.ua/ua/dopomoga-vymushenympereselencyam-i-gromadam-yaki-zaznaly-naslidkiv-konfliktu)
13. За даними круглого столу «Внутрішні переселенці в Україні: півроку поневірян і надії», організованого 07.10.2014 р. Інститутом демографії та соціальних досліджень імені М.В. Птухи НАН України спільно з Інститутом економіки та прогнозування НАН України та Аналітичним центром «Нова соціальна та економічна політика». URL: http://www.idss.org.ua/arhiv/2014_07_10Still1.doc (дата звернення 10.03.26).
14. Завальний В. В. Загальнотеоретичні особливості правового статусу внутрішньо переміщених осіб в Україні. Аналітично-порівняльне правознавство. 2022. № 6. С. 213-217.
15. Завгородня О., Краєва О. Психологічні проблеми осіб, вимушено переміщених внаслідок російської агресії. Вісник Національного університету оборони України. 2023. С. 73–82.
16. Закон України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб: URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1706-18#top>
17. Керівні принципи з питань внутрішнього переміщення, ухвалені Генеральною Асамблеєю ООН та Комісією з прав людини 1998 р.: URL: [https://www.ohchr.org/sites/default/files/Documents/Issues/IDPersons/GPUkrainian.p df](https://www.ohchr.org/sites/default/files/Documents/Issues/IDPersons/GPUkrainian.pdf). (дата звернення: 05.01.2026)

18. Керівні принципи УКГВ ООН щодо внутрішнього переміщення. URL: <https://www.ohchr.org/sites/default/files/Documents/Issues/IDPersons/GPUkraine.pdf> (дата звернення: 22.12.2025)
19. Кисельова Л. Законодавство України щодо соціального забезпечення внутрішньо переміщених осіб. Трансформаційні зміни в соціальній роботі та психології в умовах сьогодення: міжнародний та національний досвід»: матеріали Всеукраїнської студентської наукової конференції (Умань, 30 жовтня 2024 рік) / ред. кол.: Коляда Н.М., Кравченко О.О., Албул І.В., Матрос О.О., Заїць Ю. С. Умань: УДПУ, 2024С. 45–49
20. Кисельова Л. Соціальна робота з внутрішньо переміщеними особами в умовах воєнного стану. Збірник наукових праць магістрантів факультету соціальної та психологічної освіти / Уманський держ. пед. ун-т. імені Павла Тичини, Ф-т. соц. та психол. освіти; [голов. ред. Кравченко О. О. ; редкол.: Сафін О. Д., Коляда Н. М., Коберник О.М. [та ін.]. Умань : УДПУ, 2024. Вип. №4. С. 77–86
21. Козинець І. Г., Шестак Л. В. Міжнародні стандарти захисту та допомоги внутрішньо переміщеним особам. Молодий вчений. № 12 (15). 2014. С. 258–262.
22. Конституція України: від 1996, № 30. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 20.05.2024)
23. Крахмальова К. О. Стан досліджень статусу внутрішньо переміщених осіб в Україні. Часопис Київського університету права. Адміністративне право і процес. Фінансове право. Інформаційне право. 2015. С. 142–145.
24. Кріт Я. В., Коломієць О. Г. Внутрішньо переміщені особи як об'єкт соціальної роботи. Актуальні проблеми природничих і гуманітарних наук у дослідженнях молодих учених «Родзинка–2019»: XXI Всеукраїнська наукова конференція молодих учених, 2019. С. 375-377.

25. Логвинова М. О. Внутрішньо переміщені особи як категорія вимушених мігрантів: поняття та ознаки. Науковий вісник Херсонського державного університету. 2019. В. 11. С. 44–50.
26. Місцеві громади та внутрішня міграція населення: виклики під час воєнного стану та пошуки шляхів їх подолання URL: <https://jurfem.com.ua/mistsevi-hromady-vnutrishnya-mihratsia-naselennya/> (дата звернення: 18.06.2024)
27. Наливайко Л. Р., Орешко А. Ф. Правові засади реалізації права внутрішньо переміщених осіб на працю: проблеми теорії та практики. Актуальні проблеми державотворення, правотворення та правозастосування : матеріали наукового семінару (м. Дніпро, 8 груд. 2017 р.). Дніпро, 2018. С. 374-376.
28. Наливайко Л. Р., Тарасенко Ю. М., Звягіна Е. В. Збірник нормативноправових актів з питань забезпечення прав внутрішньо переміщених осіб в Україні. 2-ге вид., перероб. і допов. Дніпро : Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, 2020. 364 с.
29. Недря К. М. Соціальна робота з внутрішньо переміщеними особами в Україні / К. М. Недря, І. М. Трубавіна, О. Ю. Чередниченко // Суспільство і особистість у сучасному комунікаційному дискурсі [Електронне видання] : матеріали IV Всеукр. наук.-практ. конф., Запоріжжя, 2 листоп. 2022 р. – Запоріжжя, 2022. – С. 40–43.
30. Основи соціальної психології : підручник / П. П. Горностай та ін.; за ред. М. М. Слюсаревського. Київ : Талком, 2018. 580 с.
31. Панькова О. В., Касперович О. Ю. Напрями та механізми участі інститутів громадянського суспільства у створенні захищеного простору внутрішньо переміщених осіб в Україні. Український соціум. 2018. № 4. С. 53-69
32. Песоцька Ю. Соціальна реабілітація та соціальна адаптація внутрішньо переміщених осіб. Social Work and Education. 2022. Vol. 9, № 1. P. 89-99.

33. Петрук Л. Особливості соціальної інтеграції та адаптації внутрішньо переміщених осіб в територіальних громадах. Соціально-психологічна реабілітація ветеранів. Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції, проведеної в межах Форуму з підтримки ветеранів, ветеранок та членів їх сімей «Рівненська єдність» 27-28 лютого 2025 року / Упорядники проф. Р. Павелків, проф. Н. Корчакова, проф. В. Безлюдна. Рівне, РДГУ. С. 97-100.
34. Положення про Координаційну раду сприяння розвитку громадянського суспільства : затверджено Указом Президента України від 04.11.2016 р. № 487/2016. URL: [https:// zakon.rada.gov.ua/laws/show/487/2016](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/487/2016) (дата звернення: 20.05.2025)
35. Положення про Уповноваженого з питань внутрішньо переміщених осіб, затверджене постановою КМУ від 28.06.2022 № 740: URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/740-2022->
36. Предко В. В. Сомова О. О. Вплив війни на зміну рівня стресу та стратегій збереження життєстійкості українців. Вчені записки ТНУ імені В. Вернадського. Серія: Психологія. Т. 33. В. №72. 2022. С. 89-98.
37. Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб: Закон України від 20.10.2014 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1706-18#n171> (дата звернення: 20.10.2025)
38. Про захист прав і свобод внутрішньо переміщених осіб: Закон України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1706-18>.
39. Про міжнародне приватне право: Закон України від 23.06.2005 р. № 2709-IV: станом на 23 груд. 2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2709-15#Text> (дата звернення: 20.11.2025)
40. Про реалізацію спільного з Всесвітньою продовольчою програмою ООН проекту щодо додаткових заходів із соціальної підтримки внутрішньо переміщених осіб: Постанова Кабінету Міністрів України від 15.04.2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/>

41. Ресурсний центр допомоги переселенцям звітує про роботу за півріччя: веб-сайт. URL: [https:// krymsos.com/settlers/news/resursnii-tsentr-dopomogi-pereselentsyam-zvituye-pro-robotu-zapivrichchya/](https://krymsos.com/settlers/news/resursnii-tsentr-dopomogi-pereselentsyam-zvituye-pro-robotu-zapivrichchya/) (дата звернення: 20.10.2025)
42. Рішення ЄСПЛ «Селигененко та інші проти України» (Selygenenko and Others v. Ukraine) -24919/16 і 28658/16 Рішення від 21 жовтня 2021: URL: <https://rm.coe.int/legal-summary-selygenenko-and-others-v-ukraine-ukr/1680a595f2>.(дата звернення: 20.10.2025)
43. Русаль Л. Особливості надання соціально-правової допомоги внутрішньо переміщеним особам в Україні в умовах воєнного стану. Наукові праці Міжрегіональної Академії управління персоналом. Юридичні науки. 2023. № 5 (68). С. 47-51.
44. Селіхов Д. А. Правові основи соціального захисту внутрішньо переміщених осіб. Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. 2024. Вип. 84. С. 103-108.
45. Селіхов К. С. Соціально-психологічна характеристика внутрішньо-переміщених осіб як категорії клієнтів в соціальній роботі. Львівський форум 2024: стратегії країн Причорноморського регіону в геополітичному просторі, 2024. С. 26.
46. Солодько А. Доронюк Т. Захист соціально-економічних прав внутрішньо переміщених осіб: першочергові завдання для України. URL: [http://www.cedos.org.ua/system/attachments/files/ 000/000/045/ original/ CSR_IDP.pdf?1400493355](http://www.cedos.org.ua/system/attachments/files/000/000/045/original/CSR_IDP.pdf?1400493355)
47. Соціальна адаптація як механізм соціалізації особистості. URL: <https://studfiles.net/preview/5081779/>. (дата звернення: 29.10.2025).
48. Соціальна робота з внутрішньо переміщеними особами в сучасних умовах: навч. посіб. [для студ. і магістр. спец-тей «Соц. робота» і «Соц. педагогіка»] / І.О. Григоренко, Н. М. Савельєва. – Полтава : ПНПУ, 2017. – 100 с.

49. Соціальна робота з вразливими сім'ями та дітьми: посіб. у 2-х ч.; Ч. 2 (Соціальна робота з вразливими сім'ями та дітьми) / А. В. Аносова, О. В. Безпалько, Т. П. Цюман та ін. / За заг. ред.: Т. В. Журавель, З. П. Кияниці. Київ : ОБНОВА КОМПАНІ, 2017. 352 с.
50. Статистика внутрішньо переміщених осіб в Україні. URL: <https://www.msp.gov.ua/news/15316.html>. (дата звернення: 29.10.2025).
51. Стеца Н. В. Міждисциплінарна взаємодія у соціальній роботі: теорія і практика. Молодь і ринок. Вип № 10 (242), 2025. С. 111-116
52. Тітар І.О. Поняття та критерії адаптації й інтеграції внутрішньо переміщених осіб і умови скасування статусу переселенця. Український соціум. 2016. № 4(59). С. 10-12.
53. Тюптя Л.Т., Іванова І.Б. Соціальна робота (теорія і практика) : навчальний посібник. для студ. вищ. навч.закладів. Київ : ВМУРОЛ «Україна», 2010. 408 с.
54. Ульянова Г. В. Механізм вдосконалення державної політики у сфері трудової міграції / Г. В. Ульянова // Економіка та держава. Серія: Державне управління. 2018. № 5. С. 54-55.
55. Уряд схвалив Стратегію державної політики щодо внутрішнього переміщення на період до 2025 року: веб-сайт. minre.gov.ua/2023/04/07/uryad-shvalyv-strategiyu-derzhavnoyi-polityky-shhodo-vnutrishnogo-peremishhennya-na-period-do-2025-roku/ (дата звернення: 18.10.2025)
56. Уряд схвалив Стратегію державної політики щодо внутрішнього переміщення на період до 2025 року: веб-сайт. URL: <https://minre.gov.ua/2023/04/07/uryad-shvalyv-strategiyu-derzhavnoyi-polityky-shhodo-vnutrishnogo-peremishhennya-na-period-do-2025-roku/> (дата звернення: 18.11.2026)
57. Христова Г. Національна судова практика з питань внутрішнього переміщення: застосування стандартів Ради Європи. Харків : Право, 2020. 301 с.

58. Юзвак Т., Психологічні критерії визначення дефініцій «вимушений» та «добровільний» переселенець за межі країни під час війни в Україні. Українські вимушені мігранти: інтеграція, ідентичність, повернення. 2023. С.298-301.
59. Beaton E Against the Alienage Condition for Refugee Status. *Law and Philosophy*. 2020. 39 (2): 147–176.
60. Draper J Responsibility and Climate-Induced Displacement. *Global Justice: Theory, Practice, Rhetoric*. 2019. 11 (2). P. 59–80.